ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికాప్రకటితము—సంఖ్య. ౨౮

శ్రీరస్తు.

రసాభరణము.

ఇది

అనంతామాత్యకృతము.

ANDHRA SHEE CO
BOOK SELLERS & STATIONERS
SULTAN BAZAR
HYDERABAD-DECCAN.

(పరిషత్పత్రికనుండి పునర్ముద్రితము)

కాకినాడ:

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

కాకినాడముద్రాక్షరశాల.

1931

వెల రు ౦-౮-౦.

ఓమ్.

భూమిక.

౧

తిక్కన కొమరుఁ డగు ననంతామాత్యుఁ డీరసాభరణమును రచించె నని యిందుఁ గల గద్యమునఁ గలదు. ఈ గ్రంథమునకుఁ దుదఁ గల "జానొందఁగ శకవర్షముల్" అను పద్యమును బట్టి లెక్కించుచో నితఁడు రసాభరణమును క్రీ. శ. ౧౪౩౫ జనవరిలో దేవాంకిత మొనర్చినటుల నిర్ధారింపనగును. ఈవిషయమును బట్టి యీతనికాలమును నెల్లరును నిర్ణయించుకొనఁగలరు.

ఇతని తండ్రి తిక్కన భారతమును జెప్పిన కొట్టరువు తిక్కయజ్వ కాఁడు. ఈసంగతి నీతఁడు రచించిన భోజరాజీయమునఁ దనకు ముత్తాత యైన బయ్యనమంత్రిని వర్ణించిన పద్యము వలన స్పష్టపడును. ఆపద్య మిది:—

క్షితిఁ గ్రతుకర్తృతామహిమఁ జేకొని పంచమవేదమైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించి నట్టియు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చ భవ్య భా
రతి యనఁ బేరుఁ గన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే.

ఈ గ్రంథకర్త కౌండిన్య గోత్రుఁడు. ఇతని ముత్తాత కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కన వలన భవ్యభారతి యనిపించుకొనియెను. ఈ బయ్యనకుఁ బినతండ్రి యగు త్రిపురాంతకుని కుమారులలో నొకఁడగు తిక్కన "ప్రశస్తసాహిత్యుఁడ"ని భోజరాజీయముననే తెలుపఁబడినది. తన యన్నదమ్ములను గూర్చి తెలుపు నీ పద్యమునఁ దన తమ్ముఁడు చిట్టనసత్కవి యని తెలిపినాఁడు గ్రంథకర్త.

భూనుత కీర్తి ముమ్మడివిభుండు మదగ్రజుఁ డేను వైష్ణవ
ధ్యానసమాహితాత్ముఁడ ననంతసమాఖ్యుఁడ నాదు తమ్ము ల
జ్ఞానవిదూరు లక్కనయు, సత్కవి చిట్టనయున్, వివేకవి
ద్యానిధి రామచంద్రుఁడు, నుదారుఁడు లక్ష్మణ నామధేయుఁడున్.

వీనిని బట్టి చూడఁగా వీరి వంశము కవితావంశ మనఁ దగి యున్నది. ఇట్టివంశమున జనించినవాఁ డగుటనే యితఁడు పద్యరచనకుఁ బ్రథమ సోపాన

మగు నొక ఛందోగ్రంథమును, కవితకుఁ బ్రాణ మనఁ దగు రసము స్వరూప మును వెల్లడించుటకై రసాభరణమును గూడ రచించినాఁడు.

ఇతఁడు తా నాఱువేలనియోగి బ్రాహ్మణవంశమువాఁడ నని సగర్వ ముగా నీక్రిందివిధమునఁ జెప్పికొనినాఁడు.

“ఈ యార్వ్వురు నొక్కొక్కఁడు, వేయిండ్లకు మొదలుగాఁగ వెలయుదు రని కాదె యాఱువేల పేరిడి, రీ యన్వయమునకు నేమ్య మెఱిఁగిన పెద్దల్”

ఇతఁడు కృష్ణాతీరమువాఁడు. తండ్రి “శ్రీకాకుళంబున కొండయుఁ డైన యాంధ్రవల్లభ హరిసేవనలరుచుండు” వాఁ డని వర్ణింపఁ బడినది. రసాభరణము ధ్రువపురీశున కంకితము చేయఁబడిన దని కవి తెల్పుచున్నాఁడు. ఈధ్రువపురి ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునఁ గృష్ణాతీరప్రాంతమునఁ గల ధూళిపూడి యను గ్రామమా యని యూహ పొడముచున్నది.

భారతకవియగు తిక్కయజ్వకు శిష్యుఁడును దిక్కనయను వాని పుత్త్రుఁడు నగు మారనయు నితనివంశ్యుఁ డేమో యని సందేహము పొడముటకవకాశము గన్పట్టుచున్నది. తిక్కయజ్వచే భవ్యభారతి యను బిరుదము నందిన బయ్యనమంత్రికిఁ బినతండ్రియగు త్రిపురాంతకుని యారుగురు కొమరులలోఁ జివరవాఁడు ప్రశస్తసాహిత్యుఁడు తిక్కన కలఁడు వానికి సమకాలికుఁడే తిక్కయజ్వ. ఆతిక్కనకుమారుఁడు విద్యాభ్యాసము చేయువాఁడై కవితాసామ్రాజ్యపట్టభద్రుఁడైన తిక్కనను శుశ్రూషఁ జేసినాఁడన నూహకు లోపముండదు. కాని, యిందలి యథార్థమును పెద్దలు నిర్ణయింతురుగాత మని యీప్రస్తుతముగాని విచారణ నింతతో వదలుచున్నాను.

ఇప్పటికిఁ గవిని గూర్చి మనకుఁ దెలిసిన చరిత్రాంశములు:—ఇతఁడు కౌండిన్యగోత్రుఁడగు నియోగి; కృష్ణాతీరవాసి; విద్వత్కవివంశమువాఁడు; భోజరాజీయ మను ప్రబంధమును, ఛందోదర్పణ మను లక్షణగ్రంథమును, రసాభరణ మను కావ్యలక్షణగ్రంథమును జెప్పినాఁడు; క్రీ. శ. ౧౪౩౫ ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

౨

తెనుఁగు భాషను గావ్యము లక్షణము లాదిగాఁ గల వానిని విచారించు సాహిత్యశాస్త్రము లతిస్వల్పముగా నున్నవి. ఇప్పటికి వెల్లడి యైన వానిలో రసాభరణమే ప్రాచీన మనఁదగి యున్నది. ఈ కవి తన భోజరాజీయ

మునఁ "గావ్యంయశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే" యను మమ్మటాచార్యుఁడు నుడివిన కావ్యప్రయోజనమునే,

"సకలవిద్యలయందుఁ జర్పింపఁగవిత యుత్కృష్టమంద్రది నిత్యకీర్తి కొఱకు, నర్థాప్తికొఱకు, నా వ్యవహారలక్షణం బెఱింగెడుకొఱకు, ననేకవిధములగు నమంగళముల హరియించుకొఱకు, నుచిత నిత్యసౌఖ్య సంప్రాప్తికొఱకు, నొనరఁగాంతాసమ్మితోపదేశమ్మునఁ బ్రీతిమై హితమాచరించుకొఱకు, నయ్యెఁగాన......"

అని నుడివినాఁడు. సాహిత్యశాస్త్రగ్రంథములను బరిశీలింపఁ గావ్యమున కాత్మ రసమని మొదట నొడివినవాఁడు క్రీ.శ. ౧౩ వగి ప్రాంతమున భారతభూమి నలంకరించిన సాహిత్యదర్పణకారుఁడైన విశ్వనాథకవిరాజే. వారి మతమున కనువుగ రసాభరణమును దెనుఁగున వ్రాసిన యనంతామాత్యుఁడు విశ్వనాథుని దర్పణమును మమ్మటుని కావ్యప్రకాశమును గూడ మేళవించి యెందే విషయము ప్రశస్తమైనదో దాని నెల్ల గ్రహించినాఁ డనవచ్చును.

ఇ తియ కాదు. ఇంకొక యూహము పొడమ వచ్చును. ఇతఁడు కేవలము రసమును గూర్చియే యీ గ్రంథమును వ్రాయుట వలనను, తక్కిన గుణ, దోష, ధ్వన్యలంకారాదులను వివరింపక పోవుటచేతను దృశ్యకావ్య ప్రశంసయే మనమునం దిడికొనినాఁ డేమో యనవచ్చును. రసము నాట్యమునకు ముఖ్యముగా సంబంధించినది గాని శ్రవ్యకావ్యములకు ముఖ్యము కా దని పలువుర పూర్వాలంకారికుల మత మనునది యే యీ కక్కిని నచ్చిన దేమో. కావ్యకౌతుకమునఁ 'బ్రయోగత్వ మనాపన్నే కావ్యే నాస్వాద సంభవః' అని యున్న దని యభినవగుప్తుఁడు చెప్పి "కావ్యం తావ న్ముఖ్యతో దశరూపాత్మకమేవ... నాట్యే ఏవ రసాః నలోకే। కావ్యం చ నాట్యమేవ।" యని తన యభిప్రాయమును నుడివి "నానాభావాభివ్యంజితాన్ వాగఙ్గసత్త్వోపేతాన్ స్థాయిభావా నాస్వాదయన్తి సుమనసః ప్రేక్షకాః హర్షాదీంశ్చాధిగచ్ఛన్తి, తస్మాన్నాట్యరసా ఇత్యభివ్యాఖ్యాస్యామః" యను భరతాచార్యుని వాక్యమును బ్రమాణీకరించెను. ఈభరతవాక్యమే యనంతామాత్యునకుఁ బ్రమాణమై యీ గ్రంథమును రచించుటకుఁ బురికొల్పిన దేమో. ఈ యూహ కా దనుట కొక సందేహము కలుగవచ్చును:—ఇతఁడు నాట్యరసములు నెనిమిదింటినే తెలుపక

శాంతమును గూడ దెలిపినాఁడు గదా యని. ఈ విషయమున నాట్యాచార్యుఁడు పూర్వుల మతమును స్వమతానుకూలమనియే "ఏవం నవరసా దృష్టా నాట్యజ్ఞైర్లక్షణాన్వితాః" అని చెప్పెను గావున శాంతముతో నాట్యరసములు తొమ్మిదియని యనంతుని మతమునై యుండుననవి ప్రతిపత్తి యేమియుఁ గన్పింపదు. ఇతఁడు భరతమును మనమున నిడికొని స్వగ్రంథమును వ్రాసెనా యను ప్రశ్న ముత్పన్నమగుట కేయవకాశము లేదు; కాని, రసాధిదేవతలను జెప్పునపుడు బ్రహ్మ యద్భుతరసమున కధిదైవ మని 'అద్భుతో బ్రహ్మదైవతః' అను భరతు వాక్యమునే గ్రహించెను గాని "అద్భుతో విస్మయస్థాయిభావో గంధర్వదైవతః" అను దర్పణకారాది వాక్యములను గ్రహింపమిచే నితఁడు భరతాచార్య ననుసరించె ననవచ్చును. ఈ యూహను ద్రోసిపుచ్చు యుక్తి తెనుఁగున రూపకములు లేమియే యనవచ్చును. కాని, యిచట మా మనవి యొకటి కలదు. సంస్కృతము నందు వలెఁ దెనుఁగున లక్ష్యములనుగాఁ జూపుటకు దశరూపకములు, నుపరూపకములును బ్రస్తుత మలభ్యము లనుట నిజమే. ఐనను యక్షగానాదులను బరికించినచో రూపకోపరూపకము లొక కొన్ని మన తెనుంగు బాసను గూడఁ గల వని నిర్ధారింపనగును. ఆదృశ్యములను బండితులైన కవులు వ్రాసిరా యనఁ గూడదు. నారికేళపాకమున నజచరిత్రమును వ్రాసి రాజాస్థానములఁ బండితులతో వ్యాకరణాది శాస్త్రముల శాస్త్రార్థము లొనర్చి పెక్కు జయములఁ గొన్న మతుకుమల్లి నృసింహవిద్వత్కవి సుమారు వందయేండ్లలోఁగా నివసించినవాఁడు శ్రీకృష్ణజలక్రీడ లను నొక నాటకము నతిమృదుశైలిని రచించినాఁడు. కావున రూపకముల ధోరణుల కనువగు మార్గమున రసస్వరూపము నితఁడు దెలిపి యుండవచ్చును.

ఇఁక నొక్క యూహ. అనాది నుండియు నాట్యశాస్త్రము వేఱుగాను, శ్రవ్యకావ్యములకు సంబంధించి యలంకారశాస్త్ర మని వాడఁబడు సాహిత్యశాస్త్రము వేఱుగాను దర్పణకారుని వఱకుఁ బరిగణింపఁబడినయవి. రూపకములకుఁ బ్రధాన మైనది రస మనియు, శ్రవ్యములకుఁ బ్రధాన మైనది ధ్వని యనియుఁ బలువురు చెప్పిరి. ఆధ్వనియందు భేద మగు నసంలక్ష్యక్రమ మను దానియందు రసాదులు చేర్పఁబడినవి. అందుచేతనే కావ్యప్రకాశము ధ్వన్యాలోకము మున్నగు గ్రంథములయందు రూపక ప్రకరణమే లేదు. రూపకములను దెలుపుటకు దశరూపకాది గ్రంథములును, నాయికాది భేదములను

దెలుపుటకు రసమంజరి ప్రభృతిగ్రంథములును వెలువడినవి. దర్పణకారుఁడు రసాత్మకమగు వాక్యము కావ్య మని తెలిపి రూపకములను గూర్చిన విషయమును గూడఁ దన గ్రంథమున వ్రాసినాఁడు. నాఁటి నుండియుఁ గూడ గంగానందాదులు రసమును గూర్చియే ప్రత్యేక గ్రంథములను వ్రాసినారు. మఱియు శారదాతనయాదులు భావప్రకాశాదులను గేవల రసవిషయ బోధకములను నిర్మించిరి. కనుక మన సాహిత్యశాస్త్రమున నాట్యమును గూర్చియు, నాయికాదులను గూర్చియు శ్రవ్యకావ్యములను గూర్చియు, రసభావాదులను గూర్చియుఁ బ్రత్యేక గ్రంథములు పెక్కులు వెలువడినవి. ఈ సమస్తవిషయ సంగ్రహమును గలవియు దర్పణ, ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాదులు, బయలు వెడలినవి. అట్టులనే తెనుఁగునఁగూడఁ గేవల రసమును గూర్చి యీ రసాభరణము వెలువడి యుండనగు.

ఈ పై విషయ మప్రస్తుత మని పలువురకుఁ దోఁపవచ్చును, ఒక దృష్టిని నిది ప్రస్తుతమే యని నా మనవి ఇట్టి గ్రంథము లనేకములు తెనుఁగున నొకప్పు డుండి కాలవశమున మన కప్రాప్తములై మరల నన్వేషణమున లభ్యములు కావచ్చు ననియు నీదృష్టితో వెదకుట యత్యవసర మనియు సహృదయులకుఁ దెలుపుటకే యింత వ్రాసితిమి.

3

ఈ గ్రంథము స్వతంత్ర మైనదో లేక యేసంస్కృతగ్రంథమునకైనఁ బరివర్తనమో తెలియదు. మాతృక కన్పించువఱకు స్వతంత్రగ్రంథమే యిది యని యనుకొనవలెను.

దీనికి 'రసాలంకార'మను నొక పర్యాయనామము కూడఁ గలదని ప్రథమాశ్వాసాంతగద్యమునఁ దెలియఁ గలదు. ఆయాయి వ్యాఖ్యలందుఁ బేర్కొనఁబడు రసాలంకార మను సంస్కృతగ్రంథమున కిది తెనుఁగుసేఁత యేమో యని భ్రమను గొలుపుచున్నది. ఉదాహరణముగా నీవిషయమును దెలుపుచున్నాను. హారవిలాసము శ్రీనాథుని స్వతంత్రగ్రంథమని గదా లోక మనుకొనుచున్నది. హేమచంద్ర కృత కావ్యానుశాసన వ్యాఖ్యానమున 'సుజనదుర్జనస్వరూపం యథాహారవిలాసే' అని కన్పించుచున్నది. ఆవ్యాఖ్యానోదాహృత మగు హారవిలాసము మృగ్యమగుటచే నిపుడు మనమేమనుటకు నవకాశము లేదు. కనుకస్పష్టనిదర్శనము కన్పించువఱకు నీరసాభరణమును స్వతంత్రగ్రంథమే యనవలయును.

౪

రసాభరణమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున స్థాయిభావములకు లక్ష్యలక్షణములను, విభావానుభావ సాత్త్విక భావలక్షణములను శృంగారాది నవరసములకు నుదాహరణముల నొసఁగి కవి రసము సామాజికానుభావ్య మని నిర్ధారించెను.

రెండవ యాశ్వాసమున నాలంబనోద్దీపన విభావములకు లక్షణమును దెలిపి, భావహావాదులగు శృంగార చేష్ట లుద్దీపనాంతర్గతము లని లక్ష్య లక్షణములతో వాని నొడివి, యుద్దీపనాలంకృతులను, నుద్దీపన స్థలంబులఁ జెప్పి యనుభావమును దెలిపి, యష్టవిధ సాత్త్విక భావములకు, ముప్పది మూఁడు సంచారిభావములకు సోదాహరణముగా లక్షణములను జెప్పెను. ఇందు సంచార్యాది భావలక్షణముల నొండు రెండు చోటుల మతభేదము కన్పించును గాని యది పాటింపఁ దగినది కాదు. ఈ ప్రకరణమున నేర్చుకొనఁదగిన విషయ మొకటి కలదు. సంస్కృతమున నాలంకారికులు పలువురు తెలుపని శృంగార, భక్తి, వాత్సల్యములకు నైకకంఠ్యమును గవి సాధించినాఁడు:—

"రతి దా నాయకనాయికాదిపరతన్ రంజిల్లు శృంగారమై
క్షితిలో దేవగురుద్విజాదిపరతం జెన్నొందు సద్భక్తియై
సుతమిత్రాశ్రిత సోదరాది పరతన్ సొంపారు వాత్సల్యమై"

తృతీయాశ్వాసమున సంభోగ విప్రలంభ శృంగారములను జూపి యాలంకారికులు సంస్కృతమున సాధారణముగాఁ జెప్పనని, నాట్యవేదమున మాత్రమే తెలుపఁబడిన, పంచవిధ మగు వాగ్విలసన, నైపథ్యాంగ క్రియా, సంకీర్ణ, మిశ్ర, శృంగారమును గూడ విస్పష్టముగాఁ గవి దెలిపినాఁడు; పిదప భావోదయాదులను రససాంకర్యములను దెలిపెను. నాలవ యాశ్వాసమున నాయికానాయకులఁ గూర్చి దిఙ్మాత్రముగా వ్రాసినాఁడు.

౫

స్థాలీపులాకన్యాయమునఁ బాఠ భేదముల నొకింతఁ జూపుదును. రసాభరణము రెండవపుటలో నుత్సాహలక్షణముఁ దెలుపునపుడు "లోకోత్తర కృత్యంబులు గైకొని యవి యెడపకుండ" నను పాఠము నాదరించి "యవి యెడఁపకుండ" ననుపాఠమును సూచించినారు ప్రకాశకులు. రెండుపాఠములకు సామాన్య తాత్పర్యమున భేద మంతగాఁ బొడకట్టక పోయినను సూక్ష్మముగ

నాలోచించినచో భేదము విస్తారముగా నున్న దని 'కార్యారంభేషు సంరంభః స్థేయా నుత్సాహ ఉచ్యతే" మొదలుగాఁ గల వాక్యములను జూచినపుడు తోఁపక పోదు. మఱియు మూఁడవ పుటలో విస్మయ లక్షణమునఁ 'జేతోవి స్మృతి విస్మయ..." అను పాఠమునే ప్రకాశకు లేల యంగీకరించిరో తెలి యదు. "విస్మయశ్చిత్త విస్తారః పూర్వాదృష్ట విలోకనాత్ '' మొదలగు నాలం కారిక వాక్యములను జూచినచో "విస్మృతి"యనుపాఠమే సరియగు నర్థబోధ మునకుఁ దోఁడగు ననియు 'విస్మృతి' యనర్థబోధక మనియుఁ దెలియక పోదు. నాలవపుటలో, "నీసమూహంబు రసముల కెల్ల నిల్లు" అనియే యుండ నగు నుగాని యాదృతమైన పాఠ మనర్థబోధక మని తెలియనగు. పదునొకండవపు టలోఁ జకితలక్షణమును జెప్పు పద్యమునఁ ''జూపులు చలింపఁగాఁ గడు" నను పాఠమునే సహృదయులు గ్రహింపనగు. పంద్రొమ్మిదవ పుటలో వ్యాధి కుదాహరణమైన పద్యమునఁ "దరుణి హరి బాళి" యను పాఠమే సాగసై నది. బాళి యనఁగాఁ గాంక్ష. ఇరువదిరెండవ పుటలో మొదటిపద్యమునఁ "దగు నాతని కీకపట ప్రయోగముల్" అనుదాన వ్యంజిత మగు నర్థమే యా దృతపాఠము నర్థము కంటె బాగుగనున్నదని సహృదయులు తెలియకపోరు.

ఈ గ్రంథ ప్రకాశకులు తా మొసఁగిన పాఠములు చెన్నపురి దొరతన మువారి లిఖితపుస్తక భాండాగార ప్రతినుండి గ్రహింపఁబడిన వని తెలుపుచు న్నారు. అట్టి పాఠములను గ్రహించుట యవసరమే కాని యప పాఠముల ను బద్యమున నచ్చొత్తించి సరియగు పాఠములను గ్రింద గుర్తించుటకై పద లుట న్యాయముగా లేదని నా తలంపు. బీభత్సరసోదాహరణ పద్యమునఁ బ్రకాశకు లాదరించిన పాఠమున కెట్టర్థము చెప్పవలయునో నాకు బోధపడు ట లేదు. క్రింద వారుదాహరించిన పాఠభేదము నంగీకరించిన నేరైనఁ బద్య మర్థము కాలే దనఁగలరా యని నాకు సందేహము. బహుపాఠముల నిచ్చుట యవసరమే, కాని గ్రంథమున నాదరణీయ పాఠము నచ్చొత్తించుటయు నవ సరమే యని నా విన్నపము.

ఇంక న్యూక్తమాట- ఇందును లేఖకప్రమాదములు నచ్చుతప్పులును సం భవించియున్నవి. చూ. "బాదవినసీలవేణియునుబున్నమచందురు నాదరించు నవ్వదనము" ఇత్యాదులు.

రసాభరణమునం గైతను గూర్చి విస్తారము చెప్పం దగిన దేదియు లేదు. పద్యములు శ్రుతిమాత్రతో ఽర్థబోధకములగు శబ్దముల కూర్పును గలిగి ప్రసాదగుణ విలసితములై యలరారుచున్నవి. ఇట్టి గ్రంథముల ప్రయోజన మనల్పముగా నిప్పుడు మన భాషకుం గలదు. దీనిని బైకిం దెచ్చినందులకుం బ్రకాశకులు సర్వవిధముల గేయులు. మఱియు నిట్టి గ్రంథములను లోకమునకు నాంధ్రసాహిత్యపారిషదులు ప్రసాదింతు రని నమ్ముచున్నాను. ఇచ్చటికే భూమిక మితిని మీఱినది. ఇతోఽధిక మనపేక్షణీయము. సెలవు.

కాకినాడ,
౨౩—౨—౧౯౩౧.

విద్వాన్ కోపల్లె శివకామేశ్వరరావు,
F. A R.U. & P O L.

F.. REFERENCE ONLY

రసాభరణము.

ఈ గ్రంథము పరిషత్తునకుఁ జాలకాలముక్రిందట నే కాకినాడసమీపమునం దున్న కుయ్యేరుగ్రామనివాసులు బ్ర॥ హరిసోమయాజుల సుబ్బరావుగారు పంపినది. క్రోధన సం॥ ఆషాఢ బ ౧ శుక్రవారమున శృంగారకవి వెంకయ్యగారు వ్రాసినది. పరిషత్పుస్తకభాండాగారములో సంఖ్య 1781 గలదిగా నున్నది. తాళపత్త్రప్రతి. దీనిని, చెన్నపురిలో దొరతనమువారి పుస్తకభాండాగారములోని రెండుప్రతులతో సరిచూపించితిమి. అందులో నొకటి కాగితపుప్రతి. రెండవది తాళపత్త్రప్రతి. అందు నిందునుగూడ కృత్యాదిని బద్యములు లేవు. కవి యట్లే ప్రారంభించెనా యనఁజాలము. కొన్నిసందేహములును లేఖకప్రమాదములును నెందును దీఱలేదు. ఒకవిధముగా నీప్రతిని లోకములో విడిచినారము. ఎవ్వరికైనఁ బూర్ణగ్రంథ మున్నవారు తప్పులు సవరణలుఁ దెలిపినచో ద్వితీయముద్రణ మింతకంటెఁ బరిశుభ్రముగాఁ జేయింపఁదలఁచుచున్నారము. సంపూర్ణప్రతి నిర్దుష్టమైనది ముందు దొరకునను నాశతో నిపుడు స్వల్పప్రతులే ముద్రింపించినారము.

ఈపుస్తకమునకు భూమిక వ్రాసియిచ్చి మాకు సాయపడిన విద్వాన్ కోష్టల్ల శివకామేశ్వరరావుగారియెడల మేమెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

ఆం. సా. ప.

For REFERENCE ONLY

విషయసూచిక.

— ప్రథమాశ్వాసము —

నవరసములు ... ౧
రతికిని ఉదాహరణము ...
హాసమునకు ,,
శోకమునకుదాహరణము ... ౨
క్రోధమునకు ,,
ఉత్సాహమునకు ,,
భయమునకు ,,
జుగుప్సకు ,, ... ౩
విస్మయమునకు ,,
శమమునకు ,,
విభావము ... ౪
ఉద్దీపనవిభావము
అనుభావము
సంచారము
శృంగారాదులవర్ణనములు
శృంగారరసాధిదేవతలు ... ౫
హాస్యరసాధిదేవతలు
కరుణారౌద్రవీరరసాధిదేవతలు
భయానకబీభత్సాద్భుతశాంతరసాధిదేవతలు ౬

— ద్వితీయాశ్వాసము —

శృంగారభక్తివాత్సల్యంబులు ౭
విభావాదులు
ఆలంబనము ౮
ఆలంబనగుణంబు
భావహావములు
హేల
మాధుర్య, లీలా, విలాసములు ౧౦
విభ్రమము
కిలికించితము ౧౧
భావసూచకము
కుట్టమితము
బిబ్బోకము
లలితము
కుతూహలము ... ౧౧
చకితము ... ౧౨
విహృతము
హాసము
ఉద్దీపనాలంకృతి
ఉద్దీపనస్థలంబులు
ఋతువులు ... ౧౩
స్తంభాదిసాత్త్వికలక్షణములు
ప్రళయము
రోమాంచస్వేదములు ... ౧౪
వైవర్ణ్యవేపథువులు
అశ్రువైస్వర్యంబులు
సంచారికలక్షణములు

నిర్వేదము ... ౧౫
గ్లాని
అసూయ
మదము
శ్రమము
ఆలస్యము
దైన్యము ... ౧౬
చింత
మోహము
స్మృతి
ధృతి
వ్రీడ
చపలత ... ౧౭
హర్షము
ఆవేగజడతలు
గర్వవిషాదములు
ఔత్సుక్యనిద్రలు ... ౧౮
అపస్మారసుప్తులు
ప్రబోధామర్షములు
అవహిత్థోగ్రతలు ... ౧౯
మతివ్యాధులు
ఉన్మాదచరమములు
త్రాసవితర్కంబులు ... ౨౦

—తృతీయాశ్వాసము—

అభిలాషాదులు ... ౨౧
అభిలాషహేతుకవిప్రలంభము
విరహహేతుక ,, ... ౨౨
ప్రవాసహేతుక ,,
కరుణాత్మకవియోగశృంగారము
ద్వాదశావస్థలు ... ౨౩
చక్షుఃప్రీతి
మనస్సంగతి
సంకల్పంబు
ప్రలాపితము ... ౨౪
జాగరము
కార్శ్యము
అరతి
లజ్జాత్యాగము
సంజ్వరము ... ౨౫
ఉన్మాదము
మూర్ఛ
చరమము
ధన్యత ౨౫
పంచవిధశృంగారము ... ౨౬
వాగ్వృత్తి
అంగక్రియ
అనులేపనశృంగారము
ఆభరణశృంగారము
వస్త్రశృంగారము
మాల్యశృంగారము ... ౨౭
చతుర్విధశృంగారము
సంకీర్ణశృంగారము
నైపథ్యక్రియాత్మకమిశ్రము
వాగ్వృత్తిక్రియాత్మకమిశ్రము
భావోదయాదిచతుష్టయము
భావోదయము
భావశాంతి ... ౨౮
భావసంధి ... ౨౮
భావశబలత
రససంకరంబులు

శృంగారహాస్యసంకరము
శృంగారరౌద్రసంకరము
శృంగారకరుణసంకరము
శృంగారవీరసంకరము ... ౨౮
శృంగారభయానకసంకరము
శృంగారాద్భుతసంకరము ౨౯
శృంగారశాంతసంకరము
రౌద్రబీభత్ససంకరము

—చతుర్థాశ్వాసము—

సాధారణనాయకులు ... ౩౦
ధీరోదాత్తుడు
ధీరోద్ధతుడు
ధీరలలితుడు
ధీరశాంతుడు ... ౩౧
నాయకనాయికాప్రకరణము
అనుకూలనాయకుడు
దక్షిణనాయకుడు
ధృష్టనాయకుడు
శఠనాయకుడు ... ౩౨
నాయికాలక్షణము
స్వకీయ
పరకీయ ... ౩౩
పణ్య
ముగ్ధ
మధ్య
ప్రగల్భ ... ౩౪
ప్రౌఢ
లోల
వశ్యావిధానములు
శృంగారనాయికలు ... ౩౫
స్వాధీనపతిక
వాసకసజ్జిక ... ౩౬
విరహోత్కంఠిత
విప్రలబ్ధ
ఖండిత
కలహాంతరిత
ప్రోషితభర్తృక ... ౩౬
అభిసారిక
స్వాధీనపతికకుదాహరణము ౩౭
వాసకసజ్జికకుదాహరణము
విరహోత్కంఠితకుదాహరణము
విప్రలబ్ధకుదాహరణము
ఖండితకుదాహరణము
కలహాంతరితకుదాహరణము
ప్రోషితభర్తృకకుదాహరణము ౩౮
అభిసారికకుదాహరణము
సఖీజనగుణవిశేషంబులు
ధీరాధీరనాయికలు
పరుష
ఉత్తమమధ్యమాధమనాయికలు ౩౯
ఉత్తమనాయిక వచనము
ఆనాయిక కోపము
ఆనాయిక ప్రసన్నత
మధ్యమనాయిక
,, వచనము ... ౪౦
,, కోపము
,, ప్రసన్నత
అధమనాయిక
,, వచనము
,, కోపము
,, ప్రసన్నత
చాతుర్వర్ణ్యగృహిణులు. ౪౧
మన్మథమహత్త్వము.

శ్రీరస్తు.

రసాభరణము.

ప్రథమాశ్వాసము. *

శ్లో. శృంగారహాస్యకరుణా రౌద్రవీరభయానకాః
బీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యా రసాః పూర్వైరుదాహృతాః.

సీ. చారుశృంగారరసస్థాయి రతి యగు హాస్యరసస్థాయి హాస మరయఁ
గరుణరసస్థాయి పరఁగ శోకంబు రౌద్రస్థాయి క్రోధమై తనరుచుండు
వీరరసస్థాయి వెలయు నుత్సాహంబు తలఁప భయానకస్థాయి భయము
ప్రకట జుగుప్స బీభత్సరసస్థాయి విపులాద్భుతస్థాయి విస్మయంబు
విమలశాంతరసస్థాయి శమ మనఁగ, నిట్లు నవరసములకు నూహింపఁగలిగి
యుచితస్థాయిభావంబు లతిశయిల్లుఁ, బ్రసవఫలరాసులకుఁ బాదపంబులట్లు.

క. రత్యాది నవకమునకుం, బ్రత్యేకము లక్షణములు పన్నుగ నార్య
స్తుత్యములై హృద్యము లగు,నత్యుత్తమలక్షణముఁ బ్రియంబునఁ దేర్తున్.†

క. తరుణులుఁ బురుషులు నితరే, తరసంభోగేచ్ఛ వెలమి దలకొనఁగాఁ ద
త్పరమతిఁ దివురుట శృంగా, రరసజ్ఞులమతమునందు రతి యన నెగడున్.

— రతికి నుదాహరణము —

ఉ. మారుఁడు రూపవంతుఁడు, హిమద్యుతి చల్లనివాఁడు, రమ్యసం
చారవినోదశీలుఁడు వసంతుఁడు, వెండియు సద్గుణాఢ్యు లు
న్నారు మహీశు లెవ్వరును నాహృదయంబున కింపు గారు నా
కోరిక సర్వసేవ్యుఁ డగు గోకులనాయకుఁడే తలోదరీ.

క. క్రూరత లేని వికారా, కారాద్యము లెచటనైనఁ‡ గలిగినవేళన్
బోరనఁ దోఁతెంచు మనో, హారవికాసంబు పేరు హాసం బయ్యెన్.

— హాసమున కుదాహరణము —

ఉ. శౌరి రఘుప్రభుండు రవిజాత పయోనిధి యంచు గోపికల్
తోరపుఁదీఁగెతోఁకలును దోఃపదయానముఁ బూని వానరా
కారమెలర్పఁ దాఁటుచును గంతులు వేయుచుఁ బాఱుతెంచి త
త్తీరనగంబునన్§ శిలలు దెచ్చి గుభుల్లున వేతు రార్చుచున్.

---

*కృత్యాదిపద్యములు లభింపలేదు. †దేల్తున్ ‡లెచటిదైనన్ §త్రీఁ సొరంబులున్ (ఇందలి పాఠభేదములు చెన్నపురి దొరతనమువారి లిఖితపుస్తకభాండాగారప్రతినుండి గ్రహింపఁబడినవి.)

క. విధివశమునఁ దనప్రజకగు, నిధనాదులు వినినఁ జనను నెన్నసమున స
త్యధిక మగు నెగులు పొడమిన, నధీరమతిఁ బొగుల శోక మదగతశోకా!

— శోకమున కుదాహరణము —

ఉ. అన్న! సభాస్థలంబున దురాత్మకులై తలపట్టి యీడ్చి రం
దున్న ప్రభుల్ గనుంగొనఁగ నోర్వఁ దొణంగిరి చీర యూరులు
న్నన్ను నుపేక్ష చేసిరి యనాథఁ జుమీ కరుణింపు మిన్న నీ
వన్న వధూటిమాట విని యక్షయ మంటివి నెత్తమాడుచున్.

క. ఏపున నితరుల ద్రోహా, లాపాదులు తనమహీనులన్ సోఁకినచో
నేపురుషునిమదిఁ బొడలుఁ బ్ర, కోపజ్వలన మది నెగడఁ గ్రోధ మనంగన్.

— క్రోధమున కుదాహరణము —

ఉ. తిట్టులు పెక్కు సైఁచితి మతి న్మనుజాధముఁ డేలకోర్వెనో
యిట్టులు ధర్మరాజుసభ నెగ్గులు వల్కిన చైత్యకోటి ము
ప్పెట్టులఁ దూలఁదోలు మదభీప్సితదర్శన మీసదర్శనం
బెట్టులు సేయునో యిచట నిందఱుఁ జూతురుగాక చైద్యునిన్.

క. లోకోత్తరకృత్యంబులు, నైకొని యవి *యెడపకుండఁ గావించుదృఢా
స్తోక ప్రయత్న మది సుగు, ణాకర యుత్సాహ మనఁగ నభినుతి నొందున్.

— ఉత్సాహమున కుదాహరణము —

ఉ. బాణునిఁ గాతునంచుఁ బటుబాహుబలంబున నడ్డగించి యా
స్థాణుఁడు దానునుం బ్రమథసంఘముఁ బన్నినఁ బన్నునీ రణ
క్షోణిఁ బరాక్రమస్ఫురణ సూపెద శత్రుని యేపు మాపెదన్
శోణితపట్టణంబు వెసఁ జొచ్చెదఁ ద్రుంచెద దైత్యుహస్తముల్.

క. ఘోరము లగునత్యుగ్రా, కారాదులవలన మనసు కళవళపడఁగా
సైరింపరాక తూలుట, యూరయ భయ మనఁగ నెగడు నభయవిధాయీ.

— భయమున కుదాహరణము —

ఉ. మించుగఁ బాంచజన్య మెలమిం గరపద్మయుగంబునందుఁ గీ
లించి నిజాధరోష్ఠమున లెస్సగఁ గూర్చి మురారి లీలఁ బూ
రించిన గుండియ ల్వగిలి బ్రెక్కొను భీతి నశేషదైత్యులుం
జంచలచిత్తులై నలుదెసం జెడి పాఱిరి తద్ఘనధ్వనిన్.

*యెడపకుండ.

క. మేదోమాంసాసృక్క, ల్యాదివివిధదుష్టదర్శనాదులవలనం
బ్రాదుర్భవించు హేయం, బేది యది జుగుప్స యనఁగ నెన్నికకెక్కున్.

— జుగుప్సకు దాహరణము —

ఉ. చిక్కిరి నేఁడు రక్కసులు సీ బలభద్రునిముష్టిఘట్టనం
బుక్కిటిమద్యముల్ రుధిరపూరము నొక్కటిగా బుగుల్కొనం
గ్రక్కుచు నీరధారఁ బెగి కండలు గుండెలుఁ గీకసంబులుం
దక్కక చిక్కు వీడువడి దస్సిలి రాలెఁ బూతిగంధముల్.

క. క్షితిఁ గారణంబు కంటెను, వ్యతిరిక్తం బైనయట్టి యభినవకార్య
స్థితిదర్శనజాతోర్వి, స్మృతి* విస్మయ మనఁగ నుల్లసిల్లు ముకుందా.

— విస్మయమున కుదాహరణము —

చ. కొమరుకేఁడ వైవసీకు నిదె కొస్తనుచున్ సెలవిం గరాంగుళం
బిడి భువనప్రపంచము లనేకము లంగిటఁ గాంచె నందులోఁ
గొమరుకున కుఱ్ఱవాఱ్ఱ తనకోమలరూపము నొప్పఁ గాంచి య
ప్పడఁతి యశోద నివ్వెఱఁగుపాటు వహించె మనోగతంబునన్.

క. ఎరవగు† సంసారంబు, స్థిరముగఁ గని నిర్వికారచేతనుఁ డగు న
ప్పురుషుని సుఖదుఃఖాద్య, స్మరణము లోకంబునందు శమ మైచెల్లున్.

— శమమున కుదాహరణము —

చ. కటకట! రాజ్య మంత్యవరకం బటె దేవపదంబు లన్నియుం
గుటిలనిశాటభర్జనలకు న్నడనం బటె యింక సౌఖ్య మే
మిటఁ గల దంచు సర్వమును మిథ్యగఁ జూచు బుధాళి లోనిసం
కటములు బాహ్యదుర్దశలుఁ గ్రాఁగు గదాధరరక్షణంబునన్.

క. స్థాయిత్వం బీభావని, కాయంబున కేమిట న్విఘాతము లేకు
ద్ధ్యేయ మగు వెండి యేమిటఁ, బాయక తలకొను రసానుభవ మని రేనిన్.

వ. స్థాయిభావములు సజాతీయ విజాతీయంబులం జెడక దృఢవిభావ సదమ
లానుభావ సాత్త్వికభావసంచారికభావముల రసములై వర్తించు నందు సజా
తీయ విజాతీయభావము లెట్టి వనిన.

క. అరయ సజాతీయములై, జరగు నిజస్థాయిభావజనితాంతరముల్
పొరది విజాతీయములై, జరగుఁ బరస్థాయిభావజనితాంతరముల్.

---

*విస్మృతి †ఇరవగు

వ. మఱి విభావం బెట్టి దనిన.

క. చను నాలంబన ముద్దీ, పన మనఁగా ద్వివిధమై విభావము మఱి యం
దున నాలంబన మన్నది, ననుపమసమవాయికారణము రసమునకున్.

వ. మఱియు నిమిత్తకారణం బగు నుద్దీపనవిభావం బెట్టి దనినఁ.

క. ఇల నుద్దీపన మొకటియు, నలి నాలంబనగుణం బనంగాఁ దచ్చే
ష్టలు నా వదలంకృతి యన, నలరుఁదటస్థములు నాఁగ నగు నలు దెఱఁగుల్.

క. తొలఁగదు కార్యము మొదలం, గలసియుఁ జేయు సమవాయికారణమది తాఁ
గలయక కార్యమొనర్చును, నలిఁ దొలఁగు నిమిత్తకారణం బనునది తాన్.

క. అనుభావంబు కటాక్షం, బును భుజవిక్షేపణంబు మొదలయి కార్య
త్వనిరూఢి నుతిసిల్లును, వినుస్తంభాదు లష్టవిధసాత్త్వికముల్.

క. తగు సంచారము లనఁగా, మొగి నిర్వేదాదిభావములు ముప్పదిమూఁ
డగు రసికులమతమున నవి, జగమున సహకారు లగుచు సన్నుతి కెక్కున్.

గీ. కారణముఁ గార్యమును సహకారిచయము, నైవిభావాదు లిట్లఁగినతిశయిల్లు
నీసమూహంబు రసములం దెల్లయట్ల*, నడచుఁ దత్తద్రసానుగుణంబుగాఁగ.

ఉ. ఆదట వర్ధమానవిభవాతిశయంబున వాస్తలక్ష్మి ర
త్యాదులు వీచుల స్థాయియగుచూ నడఁగుం బెరభావసంతతి ని
ర్వేదము ఖేపభోగరుచివృద్ధిరసం బది నాట్యసంగతిన్
మోదమెలర్ప సభ్యులమనోగతులం† దగు కార్యమై చనున్.

క. రసములవలనరసంబులు, పొసఁగఁగనుదయించు ననియుఁ బూర్వోక్తముగన్
వసుమతి నొకరసమున కొక, రసము విరసమనియుఁ జనుపు రాకృతకృతులన్

సీ. శృంగారమునఁ బుట్టెఁ జెచ్చెర హాస్యంబు గలుగు రౌద్రంబునఁ గరుణ మఱియు‡
వీరంబువలన భావింప నద్భుతమగుఁ బటుభయానకము బీభత్సఁ బొడముఁ
బరఁగు శృంగారబీభత్స లొండొంటికి హాస్యంబుఁ గృపయు నన్యోన్యరిపులు
రౌద్రాద్భుతములు పరస్పరద్వేషులు మిథ్యాహితు ల్వీరభయానకములు
త్రివిధలక్షణములఁ దీపించు నన్నియు, రూపమునఁ దలిర్ప రూపరసము
వాక్ప్రవృత్తిదోఁప వాగ్రసంబగుఁ గ్రియ, లందుఁ గానఁబడుఁ గ్రియారసంబు.

సీ. శృంగారముత్పలాంచితము విష్ణుఁడు రాజు1 తెలుపు హాస్యము గణాధిపుఁడు భర్త2
కరుణ కషాయంబు కాలుఁ డేలిక రౌద్ర మవ్యక్తరాగంబు హరుఁడు వరుఁడు

---

* కెల్లనిట్లు † మనోగతులం ‡ రౌద్రమునఁ బ్రఖ్యాతకరుణ స్థిలక్షణములు 1. భర్త
2. ఱేఁడు.

వీరంబు గౌరంబు విభుఁడు వజ్రి భయానకము ధూమ్రరుచి మహాకాళుఁడీశుఁ
డసితంబు బీభత్స మధిపతి నంది యద్భుతము పీతము దయితుండు బ్రహ్మ
వర్ణముల నెల్ల మీఱి యస్థాయిపరత, వెలయు నిర్వేదధృతి భావములను శాంత
మిల్లు రసవర్ణముల రసాధీశ్వరులను, గౌరి యెఱుఁగుట రసికత గోపకృష్ణ.

క. ఎసఁగం దొమ్మిది విలస, ద్రసములు తత్తదధిదేవతాసహితముగా
రసశాస్త్రకోవిదులమా, నసములకు ముదావహింతు నవపద్యములన్.

శృంగారరసము—

ఉ. శ్రీకుచకుంభకుంకుమరుచి స్ఫణిరోచులు వైజయంతికా
స్తోకమరీచులుం గనకశోభితవస్త్రములు న్నిజోజ్జ్వల
శ్రీకి నవీనవిస్ఫురణఁ జేయఁగ గోపవధూసమేతుఁడై
గోకులవీథుల న్మెఱయు గోపకుమారుఁ డుదారలీలతోన్.

హాస్యరసము—

ఉ. నిక్కి జటాపుటస్థతటినిం దనతొండము సాఁచి పేర్చి యూ
చక్కఁగ గౌరి సూప నిలఁ జల్లినఁ బెల్లముఖంబులై చనన్
గ్రక్కున శూలిహస్తదశకంబున నాఁపినభంగి* సూచి మై
గ్రక్కదలంగ నవ్వుచును గంతులువేసె గజాస్యుఁ డుబ్బుచున్†.

కరుణరసము—

చ. హరి నొకనాఁడునుం గొలువరా బహుబాధలఁ గుంద నుస్తులై
తిరి సురులార దిక్కుగలదే భవదుత్కటశోకబాష్పముల్
పొరిఁ బొరి నేఱులై మిగులఁ బొంగి సముద్రసమంబులయ్యెఁ దె
ప్పరముగ నంచు నారకులఁ బట్టెఁ గృతాంతుఁడు గ్ఘోరంబునన్.

రౌద్రరసము—

చ. కుపితకపర్దదుర్గమతఁ గూలుఁ బురత్రయ మొంటెఁ గాక యీ
త్రిపురనిశాటకోషమునఁ దీఱు జగత్త్రితయంబు నొండె నా
విపులపరాక్రమం బొకని వీక్షణ నేర్చునె నాఁగ భూరథం
బుపుడు త్రినేత్రుఁ డెక్కె నిశితాస్త్రసువర్ణశరాసనాఢ్యుఁడై.

వీరరసము—

ఉ. స్రుక్కక చక్కనై నిలుపు శూరుఁడ వైనను మార్కొనంగ నీ
కొక్కఁడుఁ జాలెదంచుఁ గడు నేపున వృత్రుని బెట్టు దాఁకె ను

---

*న్నాఁగినభంగి †డుబ్బున్.

క్రొక్కొన్ వస్త్రధారల నహీనమయూఖము లంతరిక్షముల్
దిక్కులు బిక్కటిల్లఁ నదితిప్రియపుత్రుఁ డుదగ్రలీలతోన్.

భయానకరసము—

ఉ. ఆలమునందు ఘోరదనుజావళిఁ గూల్చి నిజాస్యరేఖనా
భీలత దోఁప వాలు జళిపించుచు హుంకృతు లుల్లసిల్లఁగా
శూలికిఁ దత్పరాక్రమముఁ జూపెడువేడుక నేగునమ్మహా
కాళి విజృంభణంబుఁ గనఁ గాలునికైనను భీతిపుట్టదే.

బీభత్సరసము—

చ. దురమున నందికేశ్వరుఁడు దుర్గమునుగ్ర నుఖుహంగ రాక్షసో
త్కరవరగాత్రముల్ మెదిగి కాల్గను జేతులు నుత్తమాంగముల్
బరులును వీఁపులుం బిఱుఁదుఁ బ్రక్కలు మూపర నృగ్గిరాంటు* మైఁ
బురపుర స్రుంగుచుం† గదురు భగ్గున నామట నున్నవారికిన్.

అద్భుతరసము—

చ. చెలువుగఁ బచ్చిరుంటఁ దగఁ జేసిన కుండను దేహ మంకులో
జల మనలంబు నాయనలసంపుము మింటట నోలివాయు వి
‡ట్టలముగ నొక్క బట్టబయటం బదిలంబుగ నిల్పి పెక్కురూ
పుల సృజియించె బ్రహ్మ తలపోయఁగఁ జిత్రచరిత్రుఁ డెయ్యెడన్.

శాంతరసము—

ఉ. మ్రొక్కిన వెక్కిరించినను మోదిన గంధము దెచ్చి పూసినం
ద్రొక్కిన నెత్తుకొన్నఁ గృపతోఁ గుడిపించినఁ బత్తువెట్టిన
న్నిక్కను స్రుక్కలేక తరుణీజనులందును స్త్రాఁకులందుఁ దా
నొక్కవిధంబ కా మెలఁగుచుండు మహాత్ములఁ జెప్ప నొప్పగున్.

క. నవరసములయందును గా, రవమున శృంగారవీరరౌద్రాద్భుతముల్
భువి లోకోత్తరనాయకు, నవిరళమున నాశ్రయించు నది యెట్లనినన్.

సీ. రసము నాయకసమాశ్రయమునఁ బ్రాపింపఁ దగునటుచేష్టల నైనఁ దక్క
థాకర్ణనంబున నైన సామాజికప్రకరానుభావ్యమై పరఁగుచుండుఁ
బరగతంబయ్యు సద్భావనచే రసోదయవిశేషము విరుద్ధంబు గాదు
మఱియుసూలత్యాదిమహిళాప్రసంగంబువినుచుసభ్యులకై నిజవనితలందుఁ

---

*రొంటిమై †బొంగుచున్ ‡ట్టలము—నొక్క బయటం బదిలంబు నిల్పియు వాని పెక్కురూ—
ర్లిపభ్యాలు.

పలుపు నిలుప* రసాశ్రయత్వంబు గలుగు†
ననుకరణమాత్రమై యుండు నాశ్రయంబు
గాదు, భావకత్వాదులు గలిగెనేని
వాడు సామాజికులయట్టివాడ యప్పుడు.

క. ప్రకటనటుండరయ సామా, జికసముఁడగునేని వానిచే ననుభావా
దిక మెల్లఁ దెల్పు ననిన వా, నికి నిది యభ్యాసజనితనిపుణత యయ్యెన్.

ఉ. నాసిక నొప్పు నేసు మిసవంకల లేకొకవంకఁ జెప్పిరే
నేసలిద్యోనఁ బల్వురకు నిచ్చుమొనర్చుటఁ జెప్పిరేని త
ద్భావురలీల ప్లేచ్ఛమృగపక్షిగతంబుగఁ జెప్పిరే రసా
భాసముగా నెఱుంగుదురు భావకు లీత్రివిధప్రయోగమున్.

వ. అందును.

క. అరయ సంజ్ఞాప్రకరణ, మీరీతిఁ దనర్చి వెలయు నిట రత్యాది
స్థాయిప్రకరణమును శృం, గారప్రకరణము నాయకప్రకరణమున్.

క. నవరసనాథశ్రీనిధి, నవఖండమహీతలంబునకు నొడయఁ డొగిన్
నవనలినాసనజనకుఁడు; నవనిధిసదృశుండు సజ్జనవ్రజమునకున్.

గద్యము.

ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామాత్యసంభవ సుకవిజన
విధేయ అనంతనామధేయ ప్రణీతంబైన రసాలంకారంబునందు‡
నవరసస్థాయిభావంబులును సజాతీయవిజాతీయంబులును
విభావానుభావసాత్త్వికభావసంచారికాభావంబులును
రసజన్మరసవిరోధాదులును సంజ్ఞాప్రకర
ణంబు నన్నది ప్రథమాశ్వాసము.

---

*నిలుపు †గలదు ‡సాధారణ మని వాడుకలోను గ్రంథాదిని గలదు.

శ్రీరస్తు.

రసాభరణము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క. శ్రీయుతుఁడు భక్తలోకము, నాయతుఁ డాఘనవిశేషణముల నాకల్ప
స్థాయిగ రక్షించిన కరు, ణాయుతుఁడగు ఘనపురీశుఁ డధిపతి మాకున్.

క. మును సాధారణరూపం, బునఁ బ్రకటమస్థాయిభావముగఁ బ్రముగతిఁ జె
ప్పిన రతికిని సాధారణ, వినుతవిశేషంబు లిచట వివరింపఁదగున్.

మ. రతి దానాయకనాయికాదిపరతన్ రంజిల్లు శృంగారమై
క్షితిలో దేవగురుద్విజాదిపరతం జెన్నొందు సద్భక్తియై
సుతమిత్రాప్తతనూభవాదిపరతన్ సొంపారు వాత్సల్యమై
మితి చెప్పంగలదే రసస్థితికి భేదం బెంచఁగా నెయ్యెడన్.

వ. ఇట్టి శృంగారభక్తివాత్సల్యంబుల కుదాహరణము——

శా. ప్రేమం జూచిరి ప్రాణనాథుఁ డనుచున్ బింబాధరీరత్నముల్
స్వామిత్వప్రణిపత్తి మైఁ గొలిచి రోజం బౌరలోకంబు చే
తోమోదంబునఁ బుత్రభావనఁ గనుం దోతేర నంతన్ ఘన
శ్రీమీఱు న్వసుదేవదేవకు లొగిన్ సేవించి రావెన్నునిన్.

వ. మఱి తత్సజాతీయ విజాతీయంబు లెట్టి వనిన.

క. మొదల సజాతీయం బను, నది విభునకు నాయికాంతరాలోకనమై
పొదలు విజాతీయం బను, నది క్రోధాఖ్యంబు రెండు సహితము రతికిన్.

ఉదాహరణము——

ఉ. ఎన్నఁడు చూచె నన్ను నతఁ డింపుదలిర్పఁగ నాఁటనుండియు
న్నన్నన వెల్తిగాఁడు, పరమానవతీసతిపొంతఁ బోఁడు, ప్ర
చ్ఛన్నవిరోధి మజ్జనని చాయలువాఱఁగ నేమి పల్కిన
న్నిన్నక పోవుఁగాని తరుణీ మఱిఁ గ్రోధము లేదు శౌరికిన్.

వ. మఱి విభావాదు లెట్టివనిన.

సీ. పరఁగ శృంగారవిభావంబులందు నాలంబనోద్దీపనలక్షణములు
నాలంబనంబు నాయకనాయికాకృతి రససమవాయికారణము దాన
ఘటకల్పనకు మృత్తికయుఁబోలె వెండి యుద్దీపనమ్మునునాల్గు తెఱఁగులందు
గుణతదాలంబనగుణము దా రూపయౌవనముఖ్యమై చేష్ట లనుపమాన

యావనోత్థభావహావాద్య లయ్యలం, కృతుల నూపురాది వితతభూష
లాం దటస్థములు పికాదులు దండచ, క్రములగతి నిమిత్తకారణములు.

వ. అం దాలంబన కుదాహరణము——

చ. మెఱుంగులపుంజ మీతరుణిమేను సుధాకరుకాంతిచేగ యీ
తెఱవశరీర మీయబలదేహము క్రొవ్విరితావిక్రోవి నా
నొఱపగు పుష్పిణీమణి యుజ్జ్వలవాసనవల్లరాజమై
మెఱసినగోపకృష్ణుం గను సుమీ హసంగుంక హృదియేశ్వసుండగాన్.

వ. మఱి యుద్దీపనభావకంబులందు నాలంబనగుణంబున కుదాహరణము——

చ. ఉపరికృశత్వముం బిఱుందునున్నతి*యుం జనుదోయి క్రొవ్వియుం
బాదలిన నీలవేణియును బున్నమచందురుని నాదరించు స
ద్వదనముఁ గన్నుదోయిగురువంబును రుక్మిణి కింతయొప్పునే
మదనునితల్లి దా ననుట మానిని యౌవనమందె† తెల్పెడిన్.

వ. ఉద్దీపనంబునందు శృంగారచేష్ట లన్నవి భావ, హావ, హేలా, మాధుర్య, ధైర్య, లీలా, విలాస, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమ, కిలికించిత, భావసూచక, కుట్టమిత, బిబ్బోక, లలిత, కుతూహల, చకిత, విహృత, హాసంబు లనం బదునెనిమిది యయ్యెం దత్స్వరూపోదాహరణంబు లెట్టి వనిన.

క. మానితమైనరసాభి, జ్ఞానమునకు యోగ్యమగుట‡ ననుభావంబై
దాన నొకించుక గానంగ, నైనవికాసంబుపేరు హావం బయ్యెన్.

భావహావములకు రెంటికి నుదాహరణము——

ఉ. ఆలతి చేసి వల్లకి నఖాగ్రమునన్ శ్రుతిఁగూడ మీటుచున్
బాలకి నిర్విశంకగతిఁ బాడెడున్§ బాల్యమునందు నీకళల్
మే లనవచ్చు నవ్వనిత మిండతయయ్యును బాడుచుండె సి
గ్గేల తనూలతం బులకలించుక యేల వహించెఁ గేశవా.

క. భావంబున సువ్యక్తం, బై వికృతియ దోఁప హేలయగు నాభరణా
భావమునందును నంచిత+, భావము మాధుర్య మనఁగఁ బ్రస్తుతికెక్కున్.

హేల కుదాహరణము——

చ. ఇతరు లెఱుంగకుండఁ గమలేక్షణ నీహృదయంబులోన దాఁ
చితి మురవైరి నించుకయుఁ జెప్పవు చెప్పకయున్నమాను సి

---

* బిఱుందియున్నతి. † యౌవనమందుఁ. ‡ ఔ యోగ్యమగుట. § బాడెడు. + నడంచిలి.

యతులతనూలతం బులక లంతట నిండఁగఁ బర్వ నీమనో
గతమున నున్నగోప్యము ప్రకాశముగా నిదె చాటిచెప్పెడిన్.

మాధుర్యంబున కుదాహరణము—

క. గెలిచిరి ముజ్జగములు నీ, లలనలు కృష్ణస్వభావలావణ్యత నో
చెలిమఱియునుగై సేయుట, పొలుపుగఁ దద్భూషణములు *భూషించుఁజుమీ
క. శీలమువదలమి† ధైర్యం, బాలోకింపంగఁ బ్రియుని యట్లం బ్రియయుం
బోలఁగ నాగతిచేష్టలు, చాలఁగ నొనరించెనేనిఁ జను లీలయనన్.
క. కులసతులు మాట దప్పుటఁ, దలవంపుల నెల్లచో గదాధరుని గుణం
బులు నన్నెలయించెడినో, చెలియా నేనింక నేమిసేయుదుఁ జెపుమా.

లీల కుదాహరణము—

క. హరి యొందరిగిన నరుగును, హరియెయ్యెడనున్ననుండు హరిచేయుపనుల్
బరువడిఁ దానుం జేయును, హరికి సతివ తోషణీష యైనది చెలియా.
క. ప్రియశుభదర్శన మగుగ్రా, క్రియ పేరు విలాసమగు ధరిత్రిని విచ్ఛి
త్తియనంగాఁ బొల్పగు నా, రయసర్వాభరణములకు రమ్యంబైనన్.

విలాసమున కుదాహరణము—

ఉ. భామ ముకుందుఁ జూచె విలసద్భ్రూలీలలు మేళవింపఁగాఁ
బ్రేమరసోదయస్ఫురణ పెల్లున నొక్కట సాత్వికంబు లు
ద్దామత నంకురించె విదితంబుగ నిట్టివిలాససంపదం
గాముని శిల్పచాతురి జగంబున సన్నుతికెక్కె నెంతయున్.
క. పలుదొడవులు నాకేటికిఁ, బలుదొడవులు కృష్ణరచితభావజచిహ్నం
బు లను తెఱంగునఁ గోమలి, పొలుపారెడుఁ గంటకొం చెపుందొడవులతోన్.
క. కడుఁ బ్రియమునఁ దొడవులు వి
డ్వడఁ దొడుగుట విభ్రమంబు భయమును బ్రియమున్
వెడగినుకయు మొదలుగఁ జొ
ప్పడు నే గిలికించితంబు పతిఁ గవయునెడన్.

విభ్రమమున కుదాహణము—

క. తరుణి తను శౌరి రమ్మని, కరుణించుటఁ బ్రియసఖీముఖంబున విని ని
ర్భరసంభ్రమమునఁ దొడిగెం, గరములనందియలుఁ గాళ్లఁ గరవలయములున్

* ననుభూషణములు. † వదలిన.

కిలికించితమున కుదాహరణము—

క. వనజముఖికమరె బృందా,వనమున నేకతమ వల్లవప్రభుఁడు ప్రియం
బునఁ గొంగుపట్టఁ* గంపిత, తనువునబొమముడియుగద్గదస్వరమునొగిన్.

క. పతి దడవఁగ నుదయంబగు, సుతనూరుహసమితి భావసూచకమయ్యెన్
రతిసమ్మర్దమున నపరి,మితసౌఖ్యము కలిమి కుట్టమిత మనఁ బరఁగెన్.

భావసూచకమున కుదాహరణము—

క. శౌరికథాశ్రవణసుధా,సారంబున నలరియుడు వ్రజశ్రీ యొప్పెన్
శారీరవంచనంబున, వారింపఁగనేర దపయువంబులఁ బులకల్.

కుట్టమితమున కుదాహరణము—

క. కసమసతో హరి గవయుటఁ, గుసుమశరాంకములు సఖికి గొంకించిన సి
గ్గెసఁగఁగ నమ్రానన యై, వసుధాతల మిందువదన వ్రాయుచు నుండెన్.

క. వరుని ప్రసంగమున ననా,దర మది బిబ్బోక మనఁగ ధారుణి నెగడున్
భరితసుకుమారగాత్రాం,తరవిన్యాసంబు సేయు దా లలిత మగున్.

బిబ్బోకమున కుదాహరణము—

ఉ. ఆతతసంపదాఢ్యుఁ డగునంతియకాదు వదాన్యుఁడౌ జగ
జ్జాతసముల్లసద్భరణశాలిభుజాపరిఘుండు నా కళా
స్ఫీతుఁడు నా మురారి యని చెప్పఁగనేల ప్రియోక్తు లల్పమా
దూతిక చాలుఁ జాలు† మరుతూపులు దాఁకినఁ దాఁకనీ తుదిన్.

లలితమున కుదాహరణము—

మ. మొలనూ లున్నవరత్ననూపురములున్ మ్రోయం బదన్యాసకే
లలు చేసెచినఁ గంకణక్వణనజాలం బొప్పు నుద్యన్మృదూ
క్తు ల్గానర్పన్ దరహాసచంద్రికలు నిస్ఫూర్జ గోపకృష్ణాంతికో
జ్జ్వలదాభీరవధూలలామలవిభాస్వద్రూఢి యిం తొప్పునే.

క. ఆపోవక ప్రియుఁ జూచెడి, చాపలము కుతూహలంబు శశిముఖి భీతిం
‡జూపులు పచరింపఁగడుం, జూపట్టెట చకిత మనఁగ సొంపు సెలంగెన్.

కుతూహలమున కుదాహరణము—

క. హరి గరుడారూఢుండై, యరుదేరఁగఁ జూచుటకు రయంబున సతు లె
క్కిరి హర్మ్యములు విమాన,స్ఫురితసురాంగనలతోడఁ బురణించుగతిన్.

---

*గొంగుముట్ట. †చాలుఁగోలు. ‡జూపులు చలింపఁగాఁగడుఁ.

చకితమున కుచాహరణము—

చ. ఎఱుఁగకయుండి యొంటిఁ జెలి యేమియుఁ జెప్పక యొండె బిట్టు డ
గ్గఱిసెఁదలంకి చూచు సతికన్నుల విప్పును భ్రూవిలాసము
దగము మనోజవిభ్రమవిధంబును నిం పొనరించునంగి చా
మరికయుచు నవ్విలాస మొకనూటను గనుంగొనఁ గోరు వేడుకన్.

క. మును ప్రాణేశ్వరుఁ గూడుట, యొనరఁగ సిగ్గునఁ జెప్పకుండుట విహృతం
బనఁ జను నెలనాయంబున, ననువగు మనుమస్మితంబు నాసగ బయ్యెన్.

విహృతమున కుదాహరణము—

క. గిరితటమునఁ గలనఁటపో, హరిణశ్రుశాక్షికము లనిన నగి నోల పయో
ధరతటము మూసికొనుచు, దరుణి లజ్జించి నిలిచెబాలిక సొంపుగాన్.

హాసమున కుదాహరణము—

క. అనవృత యౌవనగుణమున, హాసించు నొంటని నఘున నుగునట్ల ంగఁ ప్రి
యసియుంతంతయుఁబోదలుం, గుసుమశరునిజయమునట్లు కుందుని ప్రియముల్.

క. అగు నీపదు నెనిమిదియును, మొగి నుద్దీపనవిభావములఁబో విదితం
బగు నాలంబనచేష్టలు, తగ నిలంబున నుస్తతగిరా.

మరియు నుద్దీపనాలంకృతి :—

సీ. మత్తలస్వైరంబులు మణినూపురారావములు కిశోరంబు లై మురియుఁ జూచు
నంగసంగయకరాంచు లంగబాహిసుగుచిత్తేని నెదుట్టని చెలిమిసేయ
గత్తచేలాంచలప్రభలు నూర్తనిసారలతలతోఁ గలసి మేలంబులాడ
బవిరల తళుకులు హస్తబాహుగుష్టవలతాటంకరుచులకు సాటిక్రీడఁ
దొడఁగి భూషణాలంకృతులతోఁ బసూపు, కరతేజను దొంచిరఘనశృంగారమమరఁ
బారకాంతలు కౌస్తుభాభరణలలితు, మకరికిరీటకుండలుఁ గాంచిమురుఁ జూచి,

ఉద్దీపనస్థలంబు లెట్టి వనిన—

చ. పికములుఁ గీరశారికలు భృంగతతుల్ మృదువాయువు ల్వలా
హాకనినదంబుఁ జంద్రునుదయంబు వనంబును దీర్ఘికల్ హిమో
దకము సుగంధవస్తువులుఁ దల్పములు *ల్వరగేహముల్ ఋతు
ప్రకరము దూతికోక్తియు విపంచియు నాది యగుం దటస్థముల్.

* ల్వరగేహంబురత్నకరము,

అందు ఋతువులు —

సీ. నిసికంబె మేలు మానిసి గానరాదు మాచునఁ గృష్ణపాలికిఁ జనఁగఁ గలదు
చలి విచ్చునంచాఁక సైరించు నసి [illegible] ఉండఁగలదు
పువ్వుల నెపమున మన్నాఁపుఁ దోఁటలఁ బంబమాలుహారిఁ గాఁగి [illegible] గలదు
విప్వలి ఘనమును వెన్నునితోఁ [illegible] గలదు
చదలనూకిమిన గోవిందుఁ [illegible] గలదు, జలవిహారము వక్రితోఁ జలుపఁగలదు
నాఁటిఋతువులయందు సౌభాగ్య [illegible] ములు, నోచినఁ భాగ్య [illegible].

క. ఘనతరముగ [illegible] నాఁ
గనుసన్నలు మొనలైనవి, యనుభావము [illegible].

ఉ. సన్నపు *నవ్వు వాల శశిచంద్రిక నవ్వఁ [illegible]
చిన్ననిక్కొల్గలుగుంకు [illegible] నెయ్యపుబాఁటిఁ [illegible] చే
సన్నలు మావికె జిగురు [illegible] యు సి
కన్నియ వెన్నునిం గనఁ [illegible] వలరాజు నోమునికా.

క. ఊహింపఁగ ననుభావ, బాహరణం [illegible]; యింకఁ దగ సాత్త్వికసం
దోహము లక్షణముంబును ను, దాహరణముఁ జేసి తెలుపఁ దగు నెట్లనినన్.

వ. అపగతంబగు సుఖదుఃఖభావనం జేసి భావితంబగు సంతఃకరణత్వంబు సత్త్వంబు, తత్సాధనంబులై సాత్త్వికంబు లనంగా స్తంభ ప్రళయరోమాంచస్వేదస్వరభంగవైవర్ణ్య [illegible] లెనిమిది యగు, నవి:—

క. తలకొనిన రాగ [illegible], దలకులమునఁ జేష్టలెల్లఁ దొలఁగి శిలాదా
రులఁ జేసినయ [illegible] కలిగె స్తంభాఖ్యసాత్త్వికంబై నెగడున్.

స్తంభమున కుదాహరణము-

క. [illegible], [illegible] యగు [illegible] జూచి వెఱవక యిదె శ్రీ
[illegible] తన బాణంబుల, [illegible] గదలకున్నది కంటే.

క. రూఢిగ సుఖదుఃఖాదుల, గాఢంబ్రియముగ్నంబు గదిరిన నది దాఁ
[illegible] చేతను, గూఢతఁ బ్రళయ మను సత్త్వగుణంబై పరఁగున్.

ప్రళయమున కుదాహరణము—

క. శ్రీనిధి [illegible], యోనిధిలో మునుఁగఁబోలు నుల్ల మబలకున్
వీనులఁ గన్నుల [illegible], గాన [illegible] లెక్కఁ గను నెగవన్యోన్.

* నవ్వుచాలు శశి.

క. ఖ్యాతసుఖామలవలనఁ బ్ర, జాతం బగు రోమవితతి సరభసముగఁ బ్ర
ద్యోతించిన నది విద్యా, స్వీతులు రోమాంచ మని గణింతురు* ప్రీతిన్.

క. శ్రమరతిఘర్మాదులచే, విమలశరీరములయందు విస్ఫుట మగున
చ్చెమటకు నభిధానము స్వే, దముగాఁ బల్కుదురు సన్మదమున నభిజ్ఞుల్.

రోమాంచస్వేదంబుల కుదాహరణము—

క. మనసున హరి నాలింగన, మొనరింపఁగఁ బోలుఁ బులక లొదవె నతివకుం
జననీక యతివఁ గైకొని, పెనఁగుటఁ గాఁబోలు ఘర్మబిందువు లెసఁగెన్.

క. మదరోషవిషాదాదుల, నుదయించినపాండురత్వ మొగిఁ బ్రస్ఫుటమై
వదనమునఁ దేటపడునే, నది వైవర్ణ్యంబు పేర నలవడి యుండున్.

క. మోదమున నేని రోషభ, యాదుల నేనియును గంప మధికంబగుఁ దా
నేదేహిదేహమున నది, మేదిని వేపథు వనంగ† మెఱయుచునుండున్.

వైవర్ణ్యవేపథులు రెంటికి నుదాహరణము—

క. శ్యామసమంచితమేఘు, శ్యాముని దలఁపంగ నేమిచందమొకో నె
మ్మోము గడు వెల్లనయ్యెను, గాముఁడు జంకింపకున్నఁ గంపము గదిరెన్.

క. సంతోషరోషదుఃఖా, క్రాంతస్వాంతులకుఁ బొడము కన్నులనీర్లల్
చింతింప నస్రులని వర్ణింతురు భావవిదు లగుమనీషులు కృతులన్.

క. ఆనందాదులవలనం, గానంగా నైనయట్టి గద్గదభాషి
త్వానూనత వైస్వర్యా, ఖ్యానంబున నుల్లసిల్లు నాగమసరణిన్.

అస్రువైస్వర్యంబులు రెంటికి నుదాహరణము—

క. ఎం దరిగితి కృష్ణుఁడ నా, డెందము గరు‡పొడిచి తన్ను డీకొనునస్రుల్
డిందించుకొనుచుఁ బలుకఁగఁ, గందర్పుఁడె తెలియు దానిగద్గదభాషల్.

క. ప్రణుతము లగుసాత్త్వికల, క్షణముల నిటు చెప్పి యింక సంచారికల
క్షణములు ముప్పదిమూఁడును, గణుతించి సలక్షణములుగా నొనరింతున్.

వ. అవి యెయ్యవి యనిన నిర్వేద గ్లానిశంకాసూయా మదశ్రమాలస్యదైన్య
చింతా మోహ స్మృతి ధృతి వ్రీడా చపలతా హర్షావేగ జడతా గర్వ విషా
దౌత్సుక్య నిద్రాపస్మార సుప్తి ప్రబోధామర్షావహిత్థోగ్రతా మతి వ్యాధ్యు
న్మాద చరమ త్రాసవితర్కంబులు ముప్పదిమూఁడును సంచారికాభావములు.

* స్ఫీతులు రోమాంచమని రచింతురు. † మేదిని వైఁగంపమనఁగ.

‡ డెందము గురుపొడిచి తన్నెదుర్కొనునస్రుల్-

క. శోకాసూయాతత్త్వవి,వేకాదుల నన్యరుచులు విడుచుట నిర్వే
దాకృతి దానఁ గలుగు బా,ష్పాకులతాదైన్యచింత లాదిగఁ దలఁతు౯.

నిర్వేదమున కుదాహరణము—

ఉ. చందనచర్చ లేల విలసద్ఘనసారలవంబు లేలొకో
యెందును లేనిచల్లఁదన మీక్షణరోచులఁ గెల్చువాని నా
నంద మెలర్ప సర్వభువనంబులునుం గుణసౌరభంబుపెం
పొందఁగఁ జేయువానిఁ గమలోదరుఁ దోకొని రావె నెచ్చెలీ.

క. గ్లాని యనఁగ రతికారణ,మైన సొలపుపేరు వెండి యాత్మారిష్టం
బైనపనిఁ దలఁచి యది యె,ట్లౌనో యని తలఁకుచుండునది శంక యగు౯.

గ్లాని కుదాహరణము—

క. లోకత్రయము వహించిన, యాకృష్ణుని మోచితిం గుచాగ్రంబున నా
శ్రీకముఖ సాహసంబున, నా కీయలయికకుఁ గారణము మఱి గలదే.

క. ఒరు లెఱుఁగకుండ సంగతిఁ, గరణంబును శౌరితోడఁ గడచేసితి నేఁ
బరిచయము నిబిడపులకో,త్కరము బయలువడుపునో కదా సఖిఁ బజరు౯.

క. ఇతరోత్కర్ష సహింపమి, సతతంబు నసూయ మోదసమ్మోదములం
గృతమదిరాపానాదుల, నతిశయముగ నుద్భవించు నదె మదమయ్యె౯.

అసూయ కుదాహరణము—

క. సదమల రూపగుణంబున, నది దా నాకంటె నెక్కుడా చూడఁగ నే
మిదపంబునకో వెన్నుఁడు, వదలక చేపట్టె జాంబవతునికూఁతు౯.

మదమున కుదాహరణము—

క. పలుమఱుఁ బ్రస్ఖలితోక్తులు,పలుకుచు నెలుఁగెత్తి నగుచుఁ బటురక్తిమఁ గ
న్నులు దేఱఁగ సొలెడిఁ దొ,య్యలి హరిపరిరంభచింతనామృతమదమే.

క. ఉపధిసురతాదిఖేదం, బపరిమితస్వేదకారి యది శ్రమ మగు న
చ్చపుసోమరి మై కర్త,వ్యపుఁబనులకు నైనఁ జొరమి యాలస్య మగు౯.

శ్రమమున కుదాహరణము—

క. మరుజనకుఁడు నీయింటికి, నరుదేరఁగ నేల చెలఁగి యట్టును నిట్టుం
దిరిగెదు ఘర్మాంబుకణో,త్కరమున మైపూఁత గరఁగి దస్సితి చెలియా.

ఆలస్యమున కుదాహరణము—

క. వరగృహభార మటుండెను, శరీరపోషణము చేయఁజాలదు కంటే
తరుణీమణి హరిగొద్దను, మఱి బలిమిని జేయుతత్సమాగమలీల౯.

క. చేవ చెడి తనవిరోధిం, దావేఁడుట దైన్య మంత్రు తనకు నభీష్టం
బేవంక వచ్చునో యని, యావేదనఁ బొరలుచుండు టది చింతయగున్.

దైన్యమున కుదాహరణము—

క. మత్పతిఁ గృష్ణుని బిలువఁగ, నుత్పలనయన చని తడసె నోమ స్వామి నే
డుత్పలబంధునితీవ్రపు, ముత్పాతసము మాన్పుమయ్య మ్రొక్కెద నీకున్.

చింత కుదాహరణము—

క. గురుజనములు చేరినఁ జెప్పరఁ జూపదు పలుక దెంత చీరిన సభ్యాం
తరయుతుఁ డగుపురుషోత్తము, కరుణవడయు పనికి నతివగని యూహించున్

క. భీతిని దుఃఖావేశత, నాతత మగు చింతనముల నగుమూర్ఛకుఁ జే
తైతనరు మోహ మనునది, భూతవిషయమైన యెఱుకపో స్మృతి యనఁగాన్.

మోహమున కుదాహరణము—

క. ప్రకటమనోభవాతపనిరంతరదీర్ఘదివంబు లెట్టకే
లకుఁ గడతేర్చి దూతిఁ దగులాగునఁ బిల్వఁగఁబంచి యొక్కగో
పిక యభిరామవేషమునఁ బ్రీతి నలంకృతిచేసె కృష్ణుఁ డిం
చుకవడి రాకయున్నయెడ సోమకరావళి దాఁకి మూర్ఛిలున్.

స్మృతి కుదాహరణము—

క. ఉరమునఁ బాయకయున్నది, సిరి దా ము న్నేమి తపము చేసెనో జలజో
దరుమే నించుక సోఁకినఁ, బరితోషము మేను నిండి పాయదు నాకున్.

క. ధృతియగు సంజ్ఞానాభీ,ప్సితసిద్ధుల నితరవాంఛ శిథిల మగుట, స
న్నుతుల మనోరాగాదుల, మతి సంకోచనము కలిమి మఱి వ్రీడయగున్.

ధృతి కుదాహరణము—

క. నీవల్లభుఁ డరయఁగ ల,క్ష్మీవల్లభుఁ డమ్మ మేలు మేలు లతాంగీ
నీవు కృతకృత్యురాలవు, పో వీక్షించెద వసారముగ జగ మెల్లన్.

వ్రీడ కుదాహరణము—

క. వాడలవాడల వనితలు, వేడుకపడి చూడవచ్చి విలసితపింఛా
చూడునిఁ గృష్ణుని జూడఁగఁ, దోడనె నయనములు గప్పెఁ దొంగలిఱెప్పల్

క. ఘనమగురాగద్వేషా, ద్యనవస్థానంబు చపలకాఖ్యము హర్షం
బన నొప్పు నుత్సవాదులఁ, జనుఘర్మజలాదికృత్యసక్తిఁ దలంపన్.

చపలత కుదాహరణము—

క. నారి హరిఁజూచె మృదుహా, సారూఢతఁ దరలదృగ్విహారము లెసఁగన్
హారములు ముట్టి చూచును, సారెకుఁ గన్నోత్పలంబు చక్కఁగఁ జేయున్.

హర్షమున కుదాహరణము—

చ. సరసులఁ బద్మకుట్మలమిషంబునఁ జేసినతొంటినీతప
శ్చరణఫలంబ యిప్పుడు కుచద్వయమూ యివె పూను మస్మనో
హరుఁ డగుకృష్ణుఁ డిచ్చినవిరంతరకల్పలతాప్రసూనసుం
దరవనమాలికామృగమదద్విగుణీకృతగంధబంధుతన్.

—॥ ఆవేగజడతలు ॥—

క. క్రమమున నిష్టానిష్టా, గమచేతస్సంభ్రమస్ఫుఁ గనుఁగొన నావే
గము; మఱి యిష్టానిష్టా, గమనాప్రతిపత్తినామకము జడత యగున్.

ఆవేగమున కుదాహరణము—

చ. అదరఁగ గోపకృష్ణుని విహారమహోత్సవభేరి మ్రోయఁగాఁ
బడఁతులు చూడ వేడ్కపడి భాసురరత్నవిభూషణాళ్యము
ల్వడవడ సంతరించుచును వీడ్వడఁ బూనుచు సంభ్రమింపుచు
న్వడిఁ జనుదెంచి యెక్కిరి సువర్ణమయోన్నతసౌధశృంగముల్.

జడత కుదాహరణము—

క. పటుగతిఁ గృష్ణుఁడు తనముం, గిటికిం జనుదేరఁ గని సఖీజనులకు ముం
దట నుపచార మొనర్పదు, నటు గదలదు గదలకుండ దతివ ముదమునన్.

—॥ గర్వవిషాదములు ॥—

క. అవిరళమదమున నన్యుల, నవమానముసేఁతవలన నాత్మోత్కర్ష
వ్యవసాయత గర్వ; ముపా, యవిహీనత్వము విషాద మగుఁ జింతింపన్.

గర్వమున కుదాహరణము—

క. పెరుఁగుచు నఱుఁగుచు నుండును, హరిణాంకుఁడు కాలి గోర నైనను బోలం
డరయఁగ నావదనమునకు, సరి యెట్లగు నంచు నొకవ్రజస్త్రీ పలుకున్.

విషాదమున కుదాహరణము—

క. ఓరమణి నన్ను విడిచి ము, రారిఁ దగిలె మనసు నేనె యనుపఁగఁ జని యో
మారుఁడు నన్ను విడిచిపోఁ, డేమాపున నైన నింక నెయ్యది తెఱఁగే.

—॥ ఔత్సుక్యనిద్రలు ॥—

క. కడువేడుకపడి మనమునఁ, దడవోర్వమి యుత్సుకత్వదశ; ప్రియుఁ గలలోఁ
బొడఁగనుచింత నిమీలన, మడరఁగ నిద్ర యనుపేర నభినుతి నొందున్.

ఔత్సుక్యమున కుదాహరణము—

క. ఎలమిఁ గైచేసి గోపిక, లలరన్ హరిఁ జూచువేడ్క లంతంతకు నొ
త్తిల నెట్టకేల కోర్చిరి, నలినాప్తాగమవిలంబనము హృదయములన్.

నిద్ర కుదాహరణము—

క. ఒడికం బగు హరిఁ గలలోఁ, బొడఁగని యుపగూహనేచ్ఛఁ బొరయుటఁ జూడీ
వెస మొగిచినకన్నులతోఁ, బడఁతిబయల్పొదువఁదొడఁగెఁ*బాణిపుటములన్

—॥ అపస్మారసుప్తులు ॥—

క. భావింప మోహదుఃఖా, ద్యావేశము తాపకారి యగుచు నపస్మా
రావహ మగు; నేమిటనుం, బోవని సుఖనిద్ర పేరు భువి సుప్తియగున్.

అపస్మారమున కుదాహరణము—

చ. అలఘుతరోగ్రవక్త్రుఁ డగు నంగభవుం గలలోనఁ గాంచి త్రో
య్యాలి తనుఁ గావు కావు మను నస్ఫుట వాక్యము లుగ్గడింపుచుం
బిలుచుఁ బికద్విరేఫములఁ బిల్వదు చేరువ నున్న బోటులం
దలచుచు లేచి త్రిమ్మరు గదాధర కైకొనఁ బంత మిత్తఱిన్.

సుప్తి కుదాహరణము—

క. నలినోదరు మృదులాంకము, తలగడగా నిద్రనొంది తరుణి ప్రభాతం
బొలసిన సుఖపరవశతం, దెలియ దతఁడు మేను సఱచి తెలుపుచునుండున్.

—॥ ప్రబోధామర్షములు ॥—

క. తెలిసి కనువిచ్చి గొబ్బున, నలవడఁ జూచుట ప్రబోధ మది; మఱి యపరా
ధులమొడఁ జూచుచుఁ బైకొను, నలుక యమర్ష మని తెలియుఁ డది భావజ్ఞుల్.

ప్రబోధమున కుదాహరణము—

క. నిద్రాపమయంబున బల, భద్రావరజుండు పాణిపంకజముల ను
ద్యద్రాజవదనకుచములు, ముద్రించినఁ దెఱచె నేత్రములు సంప్రీతిన్.

అమర్షమున కుదాహరణము—

క. భానుఁ డపరగిరి దాఁటిన, మీనాంకుఁడు గోపసతులమీఁద నమర్షా
నూనమతి నిక్షుచాపము, లొ నంచె ముకుందుఁ డచటఁ దడయుట తగునే.

— । అవహిత్థోగ్రతలు । —

క. పోడిమినహర్షాకారముల యెడ, నడఁకువ దెచ్చికొని యుండు టవహిత్థ మగున్
వడిఁ బ్రతిపక్షులఁ బాడ గని, యెడఁగూడిన చండభావ ముగ్రతయయ్యెన్.

అవహిత్థ కుదాహరణము—

క. తరుణులు గోష్ఠివశంబున, హరిగుణములు చెప్ప నవనతానన యై తాఁ
జరణాంగుష్ఠంబున గొని, వరవర్ణిని భూతలంబు వ్రాయుచునుండెన్.

ఉగ్రత కుదాహరణము—

క. ఆచెలువకటాక్షోల్కా, గోచరమై మిగులఁ గందెఁ గుముదాప్తుండే
నీచెలువకుఁ దాపస్ఫుట, మోచితముగఁ గూర్పుమా పయోరుహనాభున్.

— । మతివ్యాధులు । —

క. దీనికి నిది యర్థం బని, కానుపు దత్పరత చేష్ట గలుగుట మతి; యొం
దేని నొక రోగమున దన, మానసంబునఁ దాపము దప్తముము వ్యాధి యగున్.

మతి కుదాహరణము—

క. నాతీ సంశయ మేల మ,హీతలమునఁ జంద్రుఁ డగు నుపేంద్రుఁడు వినుమా
యాతనికరములు సోఁకిన, నేతలు శశికాంతమణులవిధమై యునికిన్.

వ్యాధి కుదాహరణము—

క. తను శిహరిఁ బాసి* పొందఁ, బెరియఁగ శశికాంత సౌధమెక్కిన నచటం
దనుఁ బవనవ్యజనముఁ గ,ప్పురమును బూఁబాన్పుఁ గావిపుట్టము వలసెన్.

— । ఉన్మాదచరమములు । —

క. ఇది చేతనంబచేతన, మిది యని వివరింపలేని దిల నున్మాదం;
బదయతఁ బరమార్గోచిత, సమపాయముదలఁచెనేని చరమాఖ్యయగున్.

ఉన్మాదమున కుదాహరణము—

క. బృందావనమున కొకవని,తం దోకొని కృష్ణుఁ డరుగఁ దక్కినవనితల్
కందర్పవిక్రృతి నడుగుదు, రందలి తరువులను లతల నాతనిత్రోవల్.

చరమమున కుదాహరణము—

క. మురరిపుఁ డరుదేరని తన,శరీర మేటి కని యొక వ్రజస్త్రీ గోరుం
బరిపూర్ణచంద్రపొడుపును, సురభిసమీరాగమంబుఁ జూతాంకురమున్.

* హరిబాళి.

—। త్రాసవితర్కంబులు ।—

క. ఏమఱుపాటునఁ జిత్తము, తా మిగులం జెదరెనేని త్రాసం బయ్యెన్;
వేమఱు బహుసంశయములఁ, దా మదిఁ దలఁపోయునది వితర్కం బయ్యెన్.

త్రాసమున కుదాహరణము—

క. ఒకగోపిక లక్ష్మీనా
యకుతోఁ బొలయలుకనూఁడ నడ నెఱకేఁగినయ
ట్లొకయెఱు మప్పుడ యుఱికినఁ
జకితహృదయ యగుచు నతనిఁ జయ్యనఁ బొదివెన్.

వితర్కమున కుదాహరణము—

ఉ. అక్కటనామనం బతనియందు దృఢంబుగ నిల్పి యెందు మొం
డెక్కడనేనియు న్నెగయ దించుకసేపును నాజనార్దనుం
డెక్కడ నామనోరథము లెక్కడ యెక్కడికెక్కడంచు నే
దిక్కును జేరలేక సుదతీమణి దాఁ దలపోయు నాత్మలోన్.

క. పాటించి మొనర్చితి నీ, పాటిఁ ద్రయస్త్రింశదుదితభావార్థంబుల్
తేటపడఁ ద్రయస్త్రింశ, త్కోటి దివిజసేవ్యమానకోమలపాదా.

క. ప్రకటముగాఁ రత్యాది. ప్రకరణ మిది యిందు కవులఁ బ్రణుతి పనగున్
సుకవు లలర శృంగార, ప్రకరణముచు నాయకోత్తర ప్రకరణమున్.

క. నవనీతరసవిలోలుఁడు, భవనీరధితరణకరణపరిణతుఁడు సుధా
ర్ణవతల్పుఁ డనంతుఁడు మా, ధవపురిమందిరుఁడు వ్రజవధూవరుఁ డుర్విన్.

గద్యము—ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధవాగ్వైభవ తిక్కనామాత్యసంభవ సుక
విజనవిధేయ అనంతనామధేయప్రణీతం బైన రసాభరణంబునందు రతి
గుణప్రకర్షంబును సజాతీయవిజాతీయవిశేషంబును విభావానుభావసాత్త్విక
భావసంచారికభావంబుల లక్షణంబులును రత్యాదిప్రకరణము నన్నది

ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

రసాభరణము.

తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీశుఁడు శృంగారరసా, నీశుఁడు భువనపట్టణేశుఁ డింద్రాదిదిశా
ధీశమనోహరుఁడు హృషీ, కేశుఁడు రక్షించు రుక్మిణీశుఁడు మమ్మున్.

క. మఱి సర్వరసోత్కృష్టత, నరయుచు బహుసంపదలకు నత్యాస్పదమై
మెఱసిన శృంగారరసము, తెఱఁగంతయు విస్తరింతుఁ దేటపడంగన్.

మ. భువి శృంగారము రెండుచందములు సంభోగంబు నవ్విప్రలం
భవిధంబు న్మఱి విప్రలంభము చతుర్భావంబులై యుండు నె
య్యవి యంటే నభిలాష యీర్ష్య విరహాఖ్యానానువాసంబు లి
ట్లు వివేకింపఁదగు న్విచక్షణులు త్రైలోక్యైకరత్నామణీ.

క. ఆలోకనభాషణములు, నాలింగనచుంబనములు నాదిగ నెన్నం
జాలిన బహురతితంత్ర, శ్రీ లవి సంభోగనామశృంగారంబుల్.

అభిలాషము—

ఉ. చూచితి నేత్రపర్వముగ శూరకులాంబుధిచంద్రుని న్సఖా
వీచులకంటెఁ దియ్యనయి వీనుల సోఁకెఁ దదీయవాక్యముల్
నాచనుదోయి కబ్బె జతనంబుగఁ దత్పరిరంభసౌఖ్యము
ల్వాచవి చేసె నవ్విభునివాతెఱ ధన్యత నొందితిం జెలీ.

చ. కలయకమున్న రాగ మధికం బగునే నభిలాష యిద్దఱున్
గలసినమీఁదఁ బాయుట తగ న్విరహంబు నిజేశుఁ డొండుతొ
య్యలిఁ గనయంగ నవ్వనిత యల్గుట యీర్ష్య విదేశవాసుఁడై
నిలుచుట దాఁ బ్రవాసము గణింపఁగ నన్నియు విప్రలంభముల్.

వ. అభిలాషహేతుకం బగు విప్రలంభం బెట్టి దనిన.

ఉ. వీనుల కింపొనర్చు నరవిందదళేక్షణురూపసంపదల్
గానఁగఁ గోరు లోచనయుగం బిదె యిప్పుడు తృప్తిఁబొందె నా
మేనికి ఘ్రాణజిహ్వలకు మేలగుసౌఖ్యము లెప్పు డబ్బునో
మానిని యింతలోన నవమన్మథుఁ డెంత యలంచునో కదే.

వ. ఈర్ష్యాహేతుకం బగు విప్రలంభం బెట్టి దనిన-

ఉ. ఏమని యెన్నవచ్చుఁ గమలేక్షణుచేతలు నాకు నిచ్చటం
బ్రేమ నటించి పోయి పరభీరుత భీరును నొయ్యఁ జేరి పో
రామి యొకర్పఁ జొచ్చె నమరాజనుఁషి కనుఁగొంటె యిసఁ దా
నామెను గ మెల్లు చూచుఁ*దగునా తన కీకపట ప్రయోగముల్.

క. విరహాఖ్యానహేతుకం బగు విప్రలంభం బొక్కి దనిన.

ఉ. తానును నేను గూడి విరిదమ్మికొలంకులపొంతఁ బుష్పితా
నూనరసాలసాలములయొప్ప లతాసదనంబులందు నిం
పూనఁగ సంచరించుగతు లుల్లమునందుఁ దలంపఁ బాడిగా
దే నలినాక్షుఁ డేల చనుదేఁడు సఖీమణి యేమిచేయుదున్.

వ. ప్రవాసహేతుకం బగువిప్రలంభం బొక్కి దనిన-

చ. మధురకు నేగుచుండి సుధుమధ్యకి నగ్గనిపోవఁ బాపమే
బుధనిధి యిప్పు డేల కొనిపోవు నటంచు మది న్వియోగతో
యధిఁ బడి గోపకాంత భయమందు; ముకుందుఁడు నన్వగావిరగో
విధమునఁ దూలునొక్కొ వ్రజనీధులనంచుఁ దలంచుఁ గూరిమిన్.

క. ఇట్టుల మఱియును నొక్కను, తక్కునఁ గరుణా ఖ్యకాభిధానం బన ర
మ్యా త్మమమానాఖ్యవియో, గక్కు నసం గృతుల రెండుగతు లెయుదున్.

క. వనితపరోక్షంబునఁబతి,యును నీయుని పరోక్షమునఁ బయోగాక్షియు గో
దన మొనరించుట వర్ణిం, చినఁ గరుణాఖ్యవియోగశృంగారమగున్.

—। ఉదాహరణము ।—

చ. జగమునఁ బుష్పదామకము చంపెకి దయ్యును నాయురత్ప్రనిం
దగిలి యిదేల చంపదు నితంబిని నేటికిఁ జంపెనో విషం
బగు నమృతంబు నొక్కసమయంబున నావిషము న్సుధారసం
బగు విధిచేత లిట్టివి గదా యని పొంగి నజుండు నెవ్వఁగన్.

ఉ. ఎక్కడి కేగితే మదన యిందుఁడు గందఁడు శూలిచేత నిం
కెక్కడ నింత పుట్టు నని యేర్పడ నింత యెఱింగి దక్కెరా
మక్కన లుప్పతిల్లుటలు మాని శిలాప్రతిమావిమానత
న్మిక్కిలి వాసి గాచె తరుణీతరుణావలి నీవు లేనిచోన్.

క. మానిని పతియెడ నేమిట, నేని యతని గవియనొల్ల నే నని మిగులం
బూనినయునికికి వర్ణన, మానాఖ్యవియోగ మనఁగ మహిలోఁ జెల్లున్.

* దగు వాతని కీ.

ఉ. మానను యూఁది నేనతని మానితిఁ బొమ్మని పాసియున్నచోఁ
దానును మోసపుచ్చి సతతంబును గృష్ణుని తోడిగోష్ఠికి
న్మానస మేల పోవు తుది నన్నును బాదుగ దల్చునో కదా
వానిచలంబె చెల్లు నని వందుఁ దళోదరి సంశయంబునన్.

వ. మఱి ద్వాదశావస్థ లెట్టి వనిన:

క. అరయఁగ శృంగారం బం, కురితము మఱి పల్లవితము కుసుమిత మనఁగాఁ
బరువడి ఫలితంబునునై, పరఁగు నవస్థాంతరములు పంక్తిం దగుచున్.

వ. కొందఱుమతంబున దశావస లనియుం జెల్లు నవి యట్లుండెఁ గామశాస్త్రానుసారంబు లగుద్వాదశావస్థ లెట్టి వనిన చక్షుఃప్రీతి, మనఃసంగంబు, సంకల్పంబు, ప్రలాపిత, జాగరంబు, కార్శ్యంబు, అరతి, లజ్జాత్యాగంబు, సంజ్వరము, ఉన్మాదంబు, మూర్ఛనంబు, చరమంబు నాఁ బరగు వీనిలక్షణంబున కుదాహరణంబులు.

క. ప్రియు నాదరమునఁ జూచుట, నయనప్రీతియగు; మఱిమనస్సంగమగు
ప్రియుచెసఁ జిత్త మిడుట; ని,శ్చయముగఁ బ్రియువలనికోర్కి సంకల్పమగున్.

చక్షుఃప్రీతి కుదాహరణము——

చ. విమలకపోలభాగముల వెన్నెలనిగ్గులలీల మందహా
సములు నటింపఁ గన్గొనలచాయఁ దటిల్లత లంకురింప దే
హము హరినీలరత్ననివహద్యుతితోఁ దులఁదూఁగ సర్వలో
కము నలరించుశౌరిఁ బొడగంటి సఖీ ధ్రువపట్టణాధిపున్.

మనస్సంగతి కుదాహరణము——

చ. భ్రమరము కమ్మదేనియలు పాయలుగ్రోలుచుఁ దత్ప్రసూనగు
చ్ఛములఁ బ్రసక్తమై వెలయుచాడ్పున నాహృదయంబు చూచితే
కమలదళాక్షి యాదవశిఖామణిభవ్యగుణామృతప్రవా
హమున నె యోలలాడుచు నొకప్పుడు నన్నుఁ దలంప దేమియున్.

సంకల్పంబున కుదాహరణము——

ఉ. త్రిప్పులఁ బెట్టి నన్నిటు రతిప్రియుబారికిఁ ద్రోచి నెమ్మదిం
గొప్పునఁ గమ్మక్రొవ్విరులకు న్మధుపంబులు సందడింపఁగా
నొప్పులకుప్పయై ధ్రువపురోజ్జ్వలవీథులఁ గ్రాలుశౌరి నే
నెప్పుడు చూతునొక్కొ మెఱుఁగెక్కినచూపులు చొక్కళింపఁగన్.

క. వెలయఁగఁబతిఁగొనియాడుట, తలఁపఁ బ్రలాపిత; మనోవ్యథంబారలుచుఁ గో
మలి కనుమూయమి జాగర, మలఁత తనుత్వంబు కార్శ్యమనియెడు పేర్లన్.

ప్రలాపిత కుదాహరణము—

చ. రసికుఁడు దానశోభి మధుర ప్రియభాషణశాలి సంతతో
ల్లసితముఖారవిందుఁడు కళానిధి సౌమ్యుఁడు యౌవనద్యుతిం
బసగలవన్నెకాఁడు ధువపట్టణనాయకుఁ డంచు జాణ లిం
పెసఁగఁగఁ బ్రస్తుతింతురు గదే యతఁ డేటికి రాఁడు నెచ్చెలీ.

జాగరమున కుదాహరణము—

చ. గెలిచితి నెట్టకేల కరిగెన్ దిన మంచు మదిం దలంపఁగా
నొలసినయీనిశాసమయ ముత్పలబంధునిఁ దెచ్చె వాఁడు వె
న్నెల వలవైచె మీఁద రమణీ మొరసె స్మరువింటినారి య
న్నలినదళాక్షుఁడుం దడసె నా కిటఁ గంటికి నిద్ర వచ్చునే.

కార్శ్యమున కుదాహరణము—

ఉ. నీడగులీల యద్భుతము నీరజలోచనుసంగు నీయకం
బాడట సందిదంప యగునా మహి నెవ్వరికైనఁ గానునుం
జేన యనంగ దేహమును జేదగితెం దుది నింక నీమనః
ఖేదము మాను మమ్మ యెఱిఁగించెద నింతయుఁ గైటభారికిన్.

క. వరునిదెస పేక్ష యుడుగుట, యరతి; నిజాచార మెడల నందినప్రేమ
త్రత్రి లజ్జాత్యాగ; మనా, స్మరపరితాపంబుపేరు సంజ్వర మయ్యెన్.

అరతి కుదాహరణము—

ఉ. కైరవబంధుబంధురవికాసవిలాసము లేల మందసం
చారిత నొప్పు నమ్మలయశైలసమీరము లేల యొప్పునీ
కీరముపల్కు లేల పరికింపఁగ నవ్వనలీల లేల శృం
గారము లేల నాకుఁ జెలి కంజదళాక్షుఁడు రాక తక్కినన్.

లజ్జాత్యాగమున కుదాహరణము—

చ. అలికులవేణి యేది సమయంబుగఁ జేసిరి మున్ను భూమిలో
లలనలకెల్ల నీవది యలంఘ్యముగాఁగఁ దలంపుమమ్మ పూ
విలుతునిచేతలంగలఁగి వేఱొకత్రోవలఁ బోకుమమ్మ నీ
కులువడి చూడుమమ్మ కమలేక్షణుఁ దెచ్చెద నింతలోపలన్.

సంజ్వరమున కుదాహరణము—

చ. చెలులు ప్రయత్నపూర్వముగఁ జేయుచునున్న హిమోపచారముల్
తలఁపఁగ వమ్ములయ్యెఁ బరితాపభరం బుడుపంగఁజాలు నీ
యలఘుచికిత్స యొండెఱుఁగ మచ్యుత నీకరుణామృతంబు పైఁ
జిలికి లతాంగికిం దనుపుసేయఁగదే యిదె నీకు మ్రొక్కెదన్.

క. చేతనము నచేతనము, న్నాతతముగ నేరదేని యది యున్మాదం;
బే తెలివియు లేనిది మూ, ర్ఛాతిశయము; చరమయత్నమది చరమమగున్.

ఉన్మాదమున కుదాహరణము—

చ. చెలులకు నేటికిం బ్రియము సెప్పఁగ నే నుదకంబు వోసి కో
మలముగఁ బెంచినట్టి యెలమావికిఁ జెప్పినఁ బోయి రాదె పెం
దలకడ నొంటిఁ బో వెఱతుఁ దానని పల్కెడుఁ బోఁడు నంపనే
లలితలతావితానము నిలాధరుపాలికి దూతవృత్తికిన్.

మూర్ఛ కుదాహరణము—

చ. అతులతపఃప్రభావమహితాత్ములకైనను గానరాని య
చ్యుతుఁడు లతాంగి నెమ్మనము సొచ్చి సుఖస్థితి నున్నవాఁడు నేఁ
డతని భజింత మంచు శ్రవణాదులు దద్గతవృత్తి నుంట నా
యతివ సఖీజనంబు భయమందఁగ నున్నది నిశ్చలాకృతిన్.

చరమ కుదాహరణము—

చ. పడుచనొ పైదనో యలపుఁ బ్రాయము నొంది యశోద నెయ్యపుం
గొడుకు భజింపలేని బ్రదుకున్ బ్రదుకా యది యేల నాకు మా
మిడిచిగు రేమి బ్రాఁతి యటమీఁదట వెన్నెల యెంత నవ్వన
న్నెతపు మనోజుఁ జేపఁగ సహింతునె కోటి యనాథచాపసక్తిన్.

క. చరమమెనకు లక్షణ మిట్టరసి యెఱుఁగవలయుఁ గాని మది వొచ్చె సతికిం
బురుషునితోడి సమాగమ, పరితోషము చెప్పవలయు భవ్యార్థముగన్.

ధన్యతి కుదాహరణము—

చ. పవడము మీఁదఁ గస్తురి యిభస్ఫుటకుంభములందు సంకుశ
ప్రవిహితరేఖ లాయెగువ భావజసూత్నసితక్షతంబు లీ
యువతికి భూషణస్ఫురణ నొప్పుచునున్నవి చూడరమ్మ మా
ధ్రువపురినాథు మన్ననఁ బ్రరూఢతఁ బొందిన చిహ్నలన్నియున్.

వ. మఱి సంభోగవిశేషం బగు పంచవిధశృంగారం బెట్లనిన:—

క. శృంగారభంగు లైదు నై, యంగులు వాగ్వేలసనంబు రహి నైపథ్యం
బంగక్రియ*సంకీర్ణము, సంగతముగ మిశ్రమనఁగ జనుఁ గంసారీ.

గీ. తలఁప వాగ్వృత్తి సంకీర్ణములును క్రియలుఁ
బరఁగు నాకల్ప్యవిధము నైపథ్య మైదు
తెఱఁగులై యుండు మిశ్రంబు త్రివిధ మి
ట్లుద్భాతశృంగార మేకానేకాంచితముగ.

క. తనమదిఁ గలసంతోషము, ననజానన తాన చెప్ప వాగ్వృత్తి యగుఁ
దనచెయ్వులు నెచ్చెలులకు, ననయము గానంగ నన నవి క్రియ యయ్యెన్.

వాగ్వృత్తి కుదాహరణము—

క. కన్నులపండుగ సుమ్మీ, యన్నుఁడవు; త్వద్గుణచయ మా వీనుల కమృతం;
బెన్నఁగఁ దత్పరిరంభణ, మన్నిసుఖంబులకు నెక్కు డతివా నాకున్.

అంగక్రియ కుదాహరణము—

క. తొయ్యలిహరి కౌఁగిలిఁ గని, పయ్యెద తొలఁగి [illegible] తొడఁబాటి
అయ్యధరముపై నంగుళి, మొయ్యన నదిమించె [illegible] తగునే.

క. ఎందును నైపథ్యమునకుఁ, జందనభూషాంబరప్రసవములు వేర్వే
ఱొందుఁ జతుర్విధ మొక్కటి, యందంబుగఁ బంచవిధములై యొనఁగును.

అనులేపనశృంగారమున కుదాహరణము—

క. వనితకు హరి యొనరించిన, ఘనుబూఁతలు మకరికా [illegible]
[illegible]

ఆభరణశృంగారమున కుదాహరణము—

క. యువతి రత్నాభరణము, లవయవములఁ గలుగఁజేర్చె హరి [illegible]
త్నవవాంఛ నిడను నిజేచను, [illegible]

వస్త్రశృంగారమున కుదాహరణము

క. అలఘుకుచకలశయుగళము, [illegible]
న్నులకింపాసఁగవలయునని†, [illegible]

---

*వాగ్వేలసనంబు నైపథ్యంబున్ అంగక్రియ— మూలము.

†కన్నులకింపాసంగవలయునని తన- మూ.

మాల్యశృంగారమున కుదాహరణము—

క. హరికృతకుసుమసముచిత, కరపదకటకంబు లమరెఁ గాంతకు నిందిం
దిరబృందనినదఘూర్ఘుం, కరణము లవి యప్రయత్నకలితము లయ్యెన్.

చతుర్విధశృంగారమున కుదాహరణము—

క. హరివేషము దనయంతః, కరణంబున కెంతప్రియమొ కాని సువర్ణాం
బరమును మకరకటకముఁ గస్తురియును వనమాలికయును సువతిధరించెన్.

క. నైపథ్యము వాగ్వృత్తియు, నేపారఁగఁ గ్రియయుఁ గూడెనే సంకీర్ణం
బై పరఁగు రెండురెండు న, మీపంబుల నిలిచెనేని మిశ్రము గృతులన్.

సంకీర్ణశృంగారమున కుదాహరణము—

క. దర్పణముఁ జూచి తిలకము, దీర్పఁగ నగవులకు వెనుకవెస నిల్చినఁ దా
నేర్పడఁగని సరసోక్తు, లెఱుక్ప నతివ లేచి కుచములు గొనివె హరిన్.

నైపథ్యక్రియాత్మమిశ్రమమున కుదాహరణము—

క. అభినవశృంగారము తోఁ, బ్రభగల జంబీరఫలము బాలికి చేతన్
రభసమున నందికొనియెద, విభగమనా మురరిశంప్రి కెమ గేగెన వే.

వాగ్వృత్తిక్రియాత్మకమిశ్రమున కుదాహరణము—

క. హరిమురళీనాదమువరుఁ, గరతాళధ్వనులు చెలఁగఁగాఁ గలకంఠ
స్వరములఁ బాడుచు నాడిరి, గురుతరమోదమున దివ్యగోపిక లెల్లన్.

వ. మఱి భావోదయాది చతుష్టయం బెట్టి దనిన—

క. తనరఁగ భావోదయమును, జను భావశమంబు భావసంధియు బుధరం
జన మగు భావశబలతయు, మురుకొని సంచారిభావములు దీపించున్.

ఉ. ఏ దెసఁ జూచ్చొ భావ ముదయించు మనంబున నివ్విధంబు భా
వోదయ, మున్నవించునది యొప్ప శమించుట భావశాంతి, స
మ్మోద మొగిన్ రసద్వయము ముట్టి జనించుట భావసంధి, ప్ర
హ్లాదవిధేయభావశబలత్వమగు న్బహుభావసూచనన్.

భావోదయమున కుదాహరణము—

క. తెలివాలికకన్నులక్రొ, మ్మెఱుఁగులుఁ గుచకఠినతయును మెచ్చులె హరికి
న్నెఱమిానై తాఁ బేర్మై, వఱలె నతం డనిన నింతి వదనము వంచెన్.

భావశాంతి కుదాహరణము—

క. పొలయలుకఁ జేసి భామకుడి, నొలసినకోపంబు చరణయుగళముపైఁ జూ
ష్టులు నిలుపు ప్రియునిమదనా, కులత్వమునశాంతిఁబొంచె గోపాంగనకున్.

భావసంధి కుదాహరణము—

క. అసురలపై దండెత్తిన, యసిశాస్త్రాయుధుని నిశ్చలాంగములను బెం
పెసఁగనుదయించెఁబులకము, లసమపటహానినదములఁ బ్రియావచనములన్

భావశబలత కుదాహరణము—

క. నానోముఫలముసుమ్మా, శ్రీనిధి ననుఁ జూచి సన్నసేసెఁ గులస్త్రీ
లీనీతి మెచ్చనేర్తురె, మానితిఁబో బ్రదుకుఁ గలదె మదనునిచేతన్.

వ. మఱి రససంకరంబులు (ఎట్టివనిన)—

క. రసములు రెం డొకచోట నె, రసి వచ్చిన నివ్విధంబు రససంకర మై
మొసఁగును శృంగారముతోఁ, బొసఁగ రసములిందుఁ* జెల్లముగ రచియింతున్.

శృంగారహాస్యసంకరము —

క. కదలక తమాలపోతము, తుదిఁ జేగి వసించియుండఁ దొయ్యాలి కృష్ణా
చెదిరింపకు మొఱఁగుదు మని, కదలక హరిమీఁదయుండి కలసెల నవ్వెన్.

శృంగారరౌద్రసంకరము—

క. విహగాధిరూఢుఁడు భామా, సహితముగ గృహీతపారిజాతోజ్జ్వలుఁడై
మహిఁకి నరుదేర వెనుకొను, సహస్రనయనుఁగని కవిసె సక్రోధుండై.

శృంగారకరుణాసంకరము—

క. ఇఱిచనుఁగవలభరంబుల, నఱిగొనులు వడఁకఁ గాళియహ్రదముసతుల్
మొఱలిడుచు వచ్చి కృష్ణుని, యఱకాళ్లం దలలు మోపి రస్రలుదొరఁగన్

శృంగారవీరసంకరము—

క. సొక్కియు గనయముఁ బయ్యెద, చెఱఁగున బిగియించి విల్లు చేకొని సురల
దఱుఁ బొగడ నసురవీరునిఁ, బఱపుదు నని సత్యభామ బాణముఁ దొడిగెన్

శృంగారభయానకసంకరము—

క. పడగలసర్పముపై నీ, కొడుకు కాడెడు నన్న నందగోపిక కడుఁద
ల్లడమునఁ బెదవులు దడుపుచు, వడఁకె బవనచలితకల్పవల్లియ పోలెన్,

---

*రసము రెండు- మూ.

తృతీయాశ్వాసము.

శృంగారాద్భుతసంకరము—

క. నున్నని తమాలలతపై, నున్నది గిరియుగము మీఁద నుడుపతి యటమీఁ
దన్నిబిడతిమిర మనఁగాఁ, జెన్నగు వ్రజవనిత శౌరిఁ జేరి భజించెన్.

శృంగారశాంతసంకరము—

క. ధ్రువునకు దివిజయువతు లా, త్తవిలాసముఁ జూపవచ్చి తద్విమలతపః
ప్రవణంబున నందఱు వీ, తవికృతులై చనిరి పేదతరుణులపోలెన్.

రౌద్రబీభత్ససంకరము—

క. భ్రూలత ముడివడఁ జక్ర, జ్వాలలు నిగుడంగ నండజధ్వజుఁ డార్చెన్
కీలాలమాంసఖండక, పాలమయము చేసె ససురభటసైన్యములన్.

క. అరయంగ మఱియు రససం, కరము లిటులు విస్తరింపఁ గలుగును మహిస
ర్వరసాంతరములయందును, విరోధిరసమొకఁడు దక్క విస్తృతకృతులన్.

క. అప్రతిమం బగుశృంగా, రప్రకరణ మిట్లు భాసురం బయ్యె నితాం
తప్రాప్తి నొనర్చెద లో, కప్రీతిగ నింక నాయకప్రకరణమున్.

క. ధ్రువపురినాథుండు దివిజ, ప్రవరకిరీటతటరత్నరంజితనిజపా
దవిమలపీఠుఁడు భూగో, లవిభుఁడు రక్షించు మమ్ము లాలితకరుణన్.

గద్యము:-ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధ వాగ్వైభవ తిక్కనామాత్యసంభవ సుకవిజనవిధేయ అనంతనామధేయప్రణీతంబైన రసాభరణంబునందు శృంగారవిశేషంబులగు నవస్థాంతరముల విధంబులును ద్వాదశావస్థల విధంబును బంచవిధశృంగారంబును భావోదయాది చతుష్టయంబును రససంకరంబుల తెఱంగును శృంగారప్రకరణంబునన్నది తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

రసాభరణము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క. శ్రీనాయకుఁ డఖిలధరి, త్రీనాయకుఁ డబ్జజాదిదేవమునిశ్రే
ణీనాయకుఁ డిక్షువనగ, రీనాయకుఁ డేలుఁగాత నాజగమును నన్నున్.

వ. నాయకప్రకరణం బెట్టిదనిన, నాయకత్వంబు ప్రధాననాయకులు, సర్వరససాధారణనాయకులు, కేవలశృంగారనాయకులు ననఁగాఁ ద్రివిధంబై పరఁగె నందుఁ బ్రధాననాయకుండు కావ్యాలంకారాదిలక్షణంబుల నెన్నంబడె నున్న యుపదేశాంగుల వివరించెదన.

—(సాధారణనాయకులు)—

క. ఎలమి నుదాత్తోద్ధతులన, లలితుఁడు శాంతుఁడు నాఁ గలరు నాయకు లి
ష్టుల ధీరపూర్వు లనువా,రలు నలువురు నాయికలు సన్నుతగుణసాంద్రుల్.

అందు ధీరోదాత్తుఁడు—

క. భూరికృపామృతరసవి,స్తారుఁడు ధీరుఁ డతిసత్త్వగుణుఁడు వినయగం
భీరుఁ డధికకథనుఁ డనఁగా, ధీరోదాత్తుండు సన్నుతిం గాంచు నిలన్.

ఉదాహరణము—

క. తనుఁ బొగడ సహింపఁడు శ,త్రుని నైనం బెగి సహింపఁడు తాఁగీర్తిన్ మానఘను
గినుకయుఁ దోఁపఁగనీఁ డా,ననమునఁ గీర్తిసుధ నించు నాతఁడు రఘుపతీశ్వరుండా.

ధీరోద్ధతుండు—

క. సులభక్రోధుఁడు మాయా, జలనిధినాయకుఁడు దర్పమాత్సర్యయుతుం
డిలఁ జంచలవృత్తుఁ డనఁగా, వెలయును ధీరోద్ధతుండు విఖ్యాతముగన్.

ఉదాహరణము—

క. రక్షసులు మీరు మీరుచు, రక్షస్సుతై నిలిచి రిపుఁడు రాముని బాణాల్
చిక్కితిరి పొందనుచుఁ గపు,లక్షీజముగఁ గెడపునాఁడు దశాస్యుని బట్టెన్.

ధీరలలితుఁడు—

క. వివిధకళానిపుణుఁడు సుఖ,నివహంబులతానకంబు నిశ్చింతుఁడు నా
ధవనిఁ బచరించునాతఁడు, లవ్వనం బొగడొందు ధీరలలితుం డనఁగన్.

ఉదాహరణము—

చ. అనఘుఁడు ధర్మసూనుఁ డఖిలావనికిం బతియయ్యె మత్సుతుల్
సునిశితశస్త్రలాజిముఖశూరులు భారము లేదు నాకు నీ
యనిమిషభూరుహం బభిమతావహ మంచు వధూసమేతుఁడై
మనమునఁ జింత వంత యణుమాత్రము లేక సుఖించె శౌరిదాన్.

ధీరశాంతుఁడు—

క. ధీరుఁడు ప్రసన్నచిత్తుఁడు, పారకృపాన్వితుఁడు నాఁగఁ బ్రఖ్యాతుఁ డగుచుం
కేరుహభవకులజనితుం, డారయఁగా ధీరశాంతుఁ డన విలసిల్లున్.

ఉదాహరణము—

క. హరిచేతఁ గుచేలత్వం, బరుమగఁ బిత్తనియు సంపదాభ్యాంత్రిపు
స్థిరతఁ గని శాంతభావముఁ, బొరసి సుశీలుఁ డన విప్రపుంగవుఁ డొప్పెన్.

—। నాయకనాయికాప్రకరణము ।—

క. ఒనరఁగ శృంగారరసం,బున కాశ్రయణంబు నాన బుధు లెన్నను వే
లనువొప్పఁగ నొనరించెద, ఘననాయకనాయికాప్రకరణం బెల్లన్.

క. అనుకూలుఁ డనఁగ దక్షిణుఁ, డనధృష్టుం డనఁగ శఠసమాహ్వయుఁ డనఁగా
మును చతురత గలశృంగా,రనాయకులు వీరి నల్వురం దెలియనగున్.

అనుకూలనాయకుని కుదాహరణము—

ఉ. లేదె పదాఱువే లనఁగ లెక్కకు నెక్కినరాణివాసముల్
శౌరికి వారితోఁ బ్రియము చాలఁగఁ గల్గదు సత్యభామకున్
భూరివిశేష మవ్వనితపుణ్యము నీకృపాసమ్మతిమై
మూరుచుఁ బారిజాత మిల నవ్వులకు న్ననుకూలనేర్చెనే.

దక్షిణనాయకుని కుదాహరణము—

ఉ. హారము లిచ్చె నాకుఁ జెలి యారతిరాజనిభుండు నాకుఁ గ
స్తూరిక యిచ్చె నాకు మధుసూదనుఁ డంబర మిచ్చె నాకుఁ గే
యూరము లిచ్చె నాకు జలజోదరుఁ డీపువుఁబోఁడి నాకు శృం
గారరసేశుఁ డిచ్చె నని కౌతుకమందుదు రెల్లచెలుల్.

ధృష్టనాయకుని కుదాహరణము—

చ. చను నెడపిన్నదాన ననుఁ జాయలు వక్షముకుఁ జేఁపసన్నుతా
వనతరువల్లికాకుసుమవాసనగంధము తెంపకాప్రస-

జనితము లీ త్రిణంబులు ప్రచండపుటెండ చెమర్చుటల్ సతీ
ఘనముగ మోవి గందుట తగ స్వను శంఖరవం బొనర్పఁగాన్.

శఠనాయకుని కుదాహరణము:—

ఉ. చెలియ యిదేల్కో చెవియఁ జెక్కు నెఱుఁగకయుండ నిన్ననోఁ
బలికెన శౌరి యిట్లలుగఁ బాడియె నొచ్చిన నోరఁబల్కఁ డ
విలసితమూర్తి నిన్ను నొకవేళ హితంబుగ నొయ్యఁబల్కుటల్
గలిగెనెయేని వెల్లువిరిగాఁ గలహించిన నాఁడ కే యెరుక్.

క. పరనాయకులకు నుచిత, స్థిరలీల విటుండు పీఠమర్దనుఁడును నా
గరకుండు విదూషకుండును, సరయఁగ విశ్వాసు లగుసహాయులు ధరణిన్.

సీ. మంచితనంబున నృభుఁడు మాను నాయకునంతవాఁడె యె
క్కించుకవెత్తి నాయకునకీనగుణంబులఁ బీఠమర్ది దా
మించుగఁ గూర్పఁ నేర్పుఁగలమిత్రుఁడు నాగరకుండు లీల న
వ్వించు విదూషకుండు గడువేడుక నాయకనాయికాదులన్.

తే. నాయకులకెల్ల శిక్షార్థ ప్రాయంబునఁ బరసహాయభంగులు దెల్పం
బ్రియులకు నాయికలను సహాయుల నటఁ దెలియవలయు నది యెట్లనినన్.

—। నాయికాలక్షణము ।—

క. స్వీయ స్వకీయ యనంగాఁ, బరకీయ యనంగ రెండు పణ్య యనంగాఁ
దగఁ గను సమానదు తెఱఁగుల, పరసతియుఁ బరాంగనయును వారస్త్రీయున్.

సీ. కనుమిటి క్షమమైనపతిఁ జే తినొనప్పు నొకప్పుడేని తాఁ
దనమిటిమీఁద మాటలును దెస్సిటయిష్టముగాని యాత్రిలోఁ
మనువదు పత్నిఁ రెండి క్రియ మొందును జారిఁ జారుఁడబ్బినన్,
మును ఘనమౌని క్రింగి చెడమోమిడుఁ బణ్య విటుండు వచ్చినన్.

స్వకీయ కుదాహరణము—

ఉ. నీ పదపాదపంకజము నమ్రేంద్రుఁడ సీమటుఁదల్ సుమీ నిరుం
డొరి పతికి కిన్నెర పని గారవమొప్ప మదంబ పట్టులే
లా సదసోన్న యంచు నను లాలనచేసిన భావమాత్రలో
నా కతెఁ పన్నిపానుపున కేగెడు వేళఁ దలంతునే సఖీ.

పరకీయ కుదాహరణము—

ఉ. అత్తయు నూరలేదు మగఁడా మఱిమందకుఁబోయి రాఁడు నే
నిత్తఱి నొంటి నుండు దనియేఁ జనుదెంచితిఁ గృష్ణరాయ నీ
చిత్తమెఱింగి మూలదెసఁ జీఁకటి దాఁచినదాన వెన్న గో
డొత్తుననుండి యేల నను నూరకె చూచెదు తొంగిచూపులన్.

పణ్య కుదాహరణము—

ఉ. వేసరఁ డింపు రాఁబొడఁగ వెన్నుఁడు నీవును నమ్మురారికైఁ
జేసితికూర్మి మాను మని చెప్పితిఁ జక్కలకుఁబోలె నెప్పుడున్
గాసి యొనర్చితే కుడువఁ గావిగొనం బడపెల్ల మాని నీ
వాసరసీరుహాక్షునకు నాలవుగా దొరకొంటె కూఁతురా.

క. మున్నొకని యధీనముగా, కున్న రమణి నొరులెఱుంగకుండ రమించున్
మిన్నక యెవ్వఁ డతని కా, కన్నియ పరకీయయట్లుగా నెన్నఁబడున్.

ఉదాహరణము—

ఉ. కన్నియ నేను నన్నుఁ దమకంబున నేటికిఁ గొంగువట్టెదా
సన్నఘనస్తమాజముల చక్కిఁ జరించెద రల్లవారె మా
యన్నలు మానుమాను మని యల్లనఁ బల్లఁగ బుజ్జగించుచు
న్వెన్నుఁడు గోపకామిని నవీనసుఖాంబుధిఁ దేల్చె నేర్పునన్.

క. తొలితొలి ముగ్ధయనంగా, నలరిన మధ్యమయనంగ నటఁ బ్రౌఢయనం
జెలువగు యౌవనవయసునఁ, గలిగిన సంకేతనాయికలు మువ్వురగున్.

ముగ్ధ కుదాహరణము—

మ. హరిఁ జూచెం దరుణీలలామ నతవక్త్రాంభోజ మొప్పన్ సుధా
కరరేఖం బురణించుఫాలమున రంగద్భృంగసంఘాకృతిం
గురులాడం గ్రముకంబుల న్నిగుల వక్షోజాతముల్ ప్రొడయం
బెరలోనిల్చు సువర్ణపుం బ్రతిమభాతి న్స్వస్వభావంబునన్.

మధ్య కుదాహరణము—

మ. నడపొప్పార స్మరిపంబుతో నయనకోణంబు ల్మెఱుంగెక్కఁగా
నొడువు ల్తేనెల నీనఁగా నులియఁ గానుండీఁగె చన్దోయి మా
రెడుపండ్లం దెగడంగ నంగన మురారిం జూచెఁ బ్రేమంబు గ
ప్పెడు సిగ్గు న్మఱి సిగ్గుఁ గప్పెడు మనఃప్రేమంబు సంధిల్లఁగాన్.

ప్రగల్భ కుదాహరణము —

చ. పొదుపై వృత్తనితంబ మొప్పఁగఁ గుచంబుల్ క్రొవ్వి యొండొంటితోఁ
గదియం గుంకుమపంకరేఖ నొసలం గన్పట్టఁ బ్రద్యుమ్ను ను
న్మదభద్రేభముభంగి బింకమునఁ దస్పందస్మితాలోకనం
బొదవం గృష్ణునిఁజూచె నిందుముఖి ప్రేమోత్సాహ ముప్పొంగఁగన్.

ప్రౌఢ కుదాహరణము—

మ. ధరనప్రస్తనభారము న్విమలపక్త్రస్ఫూర్తియున్ రంజితా
ధరబింబంబును భ్రూలతానటన సౌందర్యంబు నుత్సంగగా
ఢరతాసక్తియు నూర్ధ్వసంగమనిరూఢత్వంబునుం గల్గు నం
బుజహామోదిని చూచెఁ గృష్ణునసితాంభోభృత్సమశ్యామునిన్.

లోల కుదాహరణము—

మ. అలఘుశ్రోణియు లంబమానపృథుఘోరాకారము న్నాభిదే
శలుఠద్విస్తకుచంబులున్ ఘటసదృక్షస్థూలతుందంబు నై
పలుమాఱు న్నిడుదేఁగెవవ్వ నగుచుం బాహాగ్రముల్సాఁచి చి
ట్టలు వెట్టు న్విటుమోముపై జరఠ కష్టం బిట్టిది స్వైర్యయే.

గీ. బాల్యమునుయౌవనంబునుప్రౌఢతయును, లోలభావంబుగలపద్మలోచనలకు
డెందమునయందు నింపు పుట్టింపఁజాలు,నట్టివశ్యావిధానంబు లెట్టివనిన.

క. బాలకు మరగించుట తాం,బూలంబుల సురభిగంధపుష్పంబులఁ జి
త్రాలోకన భాషణముల, శాలీమృదులాన్నపాన సన్మానములన్.

ఉదాహరణము—

చ. కలకమునూర్చి కైసలఁమఁ గమ్మనిపూవ్రుల దోఁపుఁ గొప్పునన్
ఫలరసభక్ష్యభోజ్యములఁ బానములం బరితృప్తిచేయుఁ ద
న్మలమిడుఁ జిత్రపట్టముల మోపు ముఖాబ్జము కామతంత్రముల్
దెలుపుఁ జూపుఁ బాయవశమే హరి నాయబలాలలామకున్.

క. హారంబుల నానాలం,కారంబుల విక్రమసురతకౌశలముల ర
మ్యాకారము ప్రదల నిం,పారిన జవ్వనపుటింతి యలరుం బతికిన్.

ఉదాహరణము—

ఉ. హారము లుక్కపిప్పనములఁ బొడఁగూర్చ్చ రచించుఁ జెక్కులం
గారము లంకరంబులఁ దగి న్వనలీలల నిం పొనర్చు వీ

జారుచిఁ జూపు నూత్నరతినైపుణభేదములం బెనంగు నీ
శౌరి లతాంగి యౌవనము సర్వము నీవిభుచేతఁ జిక్కదే.

క. మక్కువ లోదవెడిపలుకులఁ, దక్కరియలుకలను బహువిడంబంబులఁ బొ
ల్పెక్కినసురతప్రచురతఁ, జిక్కఁజుమీ ప్రౌఢయైన చెలువయుఁ బతికిన్.

ఉదాహరణము—

ఉ. మక్కువలూరఁ దేనెలగు మాటలు పల్కు సహర్షిశంబు నో
క్కొక్కనెపంబుసై నలిగి యుల్లలికిం దమకంబు తన్వయు
న్నిక్కిలిసేయు నొంఫౌరుల మెచ్చని గాఢరతప్రఫీణత
ల్చక్కకచూపు శౌరి మిగులంగలదే మహి నెట్టి ప్రౌఢయున్.

క. ప్రియములు పలికిపఁ జాలును, నయమున నోర్కింత చూడినఁజాలును స
న్నయచాలుఁ గరాంబుజముల, నయమున మిన్నుంచు లోలరతిసౌఖ్యమునన్.

ఉదాహరణము—

చ. కనుఁగొనినప్డు నావరము గ్రన్నయుట్టుల యంతికస్థలం
బున వసియింప నామకరపుష్కరసజ్జయొనర్చు మిన్నకై
నను దలపెట్టు హాస్యవచనంబులు యాదవరాజుపాలి కే
మని చను లోల ప్రీతియగునా కడిమోయినపుష్ప మెయ్యెడన్.

సీ. ఇంక శృంగారనాయికలునా నెనమంత్రు తెఱవలుగలరు స్వాధీనపతిక
వాసకసజ్జికాహ్వయ విరహోత్కంఠితాఖ్యాన విప్రలబ్ధాభిధాన
ఖండితోచితనామ కలహాంతరిత ప్రోషితప్రియ యభిసారికాప్రసిద్ధ
పేరు మన్ననుని దిగ్విజయులన్నలు పేరలకు నాయకానుకూలంబునను
వాసె మాతి బోటి దాదికాంతను పొరుగింటివనిత యెట్టి యేని యొక్క
ముద్ర దాల్చియున్నమున్నియ శిల్పిని, స్వవశ తత్సహాయ లవనియందు.

క. పతిచేనెప్పుడు నుపలాలితయగు స్వాధీనపతిక; లెస్సగ సదన
స్వతనువు లలంకరించును, క్షితి వాసకసజ్జికాఖ్య చెలువునిరాకన్.

స్వాధీనపతిక—

క. మురహరునియురస్థలి సుస్థిరమై యద్విభుసముల్లసితదరహాసిత
స్ఫురితవచనామృతాదులఁ, బొరయుము సుఖయించు లక్ష్మిఁ బోల్పు రేవనితల్.

వాసకసజ్జిక—

క. హరిరాకకు నిచ్చలు మం,దిర మొప్ప నలంకరించు దేహమునం గ
స్తురి సురతరుకుసుమంబులు, సిరసునఁ దగ సత్యభామ చెలువగుచుండున్.

క. విరహోత్కంఠిత యనునది, వరునితడవు సైఁపలేక వగనొందు; నధీ
శ్వరుఁ డిక్కకు రాకుండిన, భరపడునది విప్రలంభ భావజుచేతన్.

విరహోత్కంఠిత—

క. మంద కరుదూర మాగో,విందుఁడు రాఁడేల యనుచు విరహాతురతం
బొంది యొకగోపకామిని, చందురుఁ బ్రార్థించుఁ బ్రాణసఖులం దలఁచున్.

విప్రలబ్ధ—

క. సంకేతస్థలమునకుం, బంకజదృశుఁ డేలరాఁడు భయభీతుల నే
వంకఁ గరుణింపఁబోయెనో, యింకేమన నన్నుఁదలఁపఁడే మదనార్తన్.

క. ఇతర దెస రాత్రి రతించి,హితుఁడగుపతి తెపుగని సహింపనియది ఖం
డితయగుఁ; గలహాంతరి తన,పతి నవమానించి పిదపఁ బరితప్త యగున్.

ఖండిత—

క. మనసిజశరహతమగు నా,మనసది నీ కెఱుఁగరాదు మాధవ యీ శే
వను పోఁకిన మనసాయుధ,తనువ్రణముల నిపుడె చూపెఁ దాపముచాలన్.

కలహాంతరిత—

క. కోపించి జనార్దను నే,లాపక్లితి నపుడు వీనులకు నహితముగా
నోపడఁతి యిపుడు మదనుని, కోపము సైరింప నాకు గోచర మగునే.

క. ఒకదేశమునకుఁ దననా,యకుఁ డేగినఁ జిన్నవోవునది ప్రోషితభ
ర్తృక; నిలుపోపక ప్రియునొ,ద్దకుఁ జను నభిసారికాభిధాన తలంపన్.

ప్రోషితభర్తృక—

క. మధురకు నేగెం జెలియా, మధుసూదనుఁ డింక నేఁడు మగుడుటయెప్పుడో
మధుమాసకీరకోకిల, మధుకరతతు లేపురేఁగి మదనుని గూడెన్.

అభిసారిక—

క. అందెలు దొడిగితి నీవు ము,కుందునియున్నెడకు నరుగఁగోరి లతాంగీ
పొం దెఱుఁగవేకదా నీ,కుం దెరువున నివియ తోడికొండ్రీలుసుమీ.

స్వాధీనపతిక కుదాహరణము—

చ. అలయక తీర్పఁ గుంతలము లందముగాఁ దిలకంబు దీర్పఁ బు
వ్వులు తుఱుమొప్పఁ బెట్టఁ దొడవు ల్దొడుగు న్నకలాంగకంబుల
న్వలు వమరంగఁగట్టు శుకవాణికి వేణుధరుండు కన్గొని ని
చ్చలుఁ జెలియా యిటేని దొలిజన్మమునం దిది యేమి నోఁచెనో.

వాసకసజ్జిక కుదాహరణము—

చ. సుదతి నిజాస్యదీధితులు సోఁకి కరంగువిహారగేహముల్
పొదలుశరీరవాసనలఁ బొంపిరివోవఁగఁజేసె పానుపు
న్మృదువుగఁజేసి క్రొవ్విరుల మేను నవీనవికాసలక్ష్మికా
స్పదముగఁజేసె నీదగుప్రసన్నసమాగతిఁ గోరి యచ్యుతా.

విరహోత్కంఠిత కుదాహరణము—

ఉ. కోమలి కృష్ణుఁ డేమిటి కొకో తడవుండె నతండు సత్కళా
ధాముఁడు కావ్యగీతరసతత్పరుఁడై యట నిల్చెఁబోలు నేఁ
డే మియు లేదు ని న్నచటికే మని పంపుదు వేఁడికొందు నా
కాముని గన్నవాఁ డతఁడు గాన రయంబున వచ్చు వానిచేన్.

విప్రలబ్ధ కుదాహరణము—

ఉ. వ్రేతలఁ జిక్కులంబఱుపు వెన్నదికాఁ డిదె ప్రొద్దుపోయె సం
కేతనివాస మస్రుల నొగిం దఱుపంబడియున్ దురాశ లే
లే తనలాగు గంటిమిగదే పద క్రమ్మఱఁ బోద మంచు న
జ్జాతదళాక్షి యారెలుఁగుపాటునఁ దూలుచుఁ జెప్పెఁ బోటితోన్.

ఖండిత కుదాహరణము—

చ. కొమరుఁడ రాత్రి యెక్కడనొకో విహరించితి నీకు నాకుఁ బ్రా
ణము లరయంగ నేకమని నన్నుఁ బ్రియంబున నీవు పల్కువా
క్యము నిజముయ్యె నీయొడలి యంగభవక్షతము ల్మదీయచి
త్తము నొగిలించె నంచు వనితామణి పల్కు నిశాటభంజనున్.

కలహాంతరిత కుదాహరణము—

ఉ. ఇచ్చు సురద్రుమంబు ప్రియ నేమని చెప్పినఁ గోపుసేయఁ జే
యొచ్చెము లేదు శౌరిదెస నూరక నీ విట నెగ్గులాడి యా

యచ్చునఁ గాముబారిఁ బడి తాహృదయంబు సహింప నేమిట
న్నెచ్చొరకించు వానికని మిన్నక చింతిలు నింతి నెవ్వగన్.

ప్రోషితభర్తృక కుదాహరణము—

ఉ. మన్ననపాత్రుఁ డైన యభిమన్యునిపెండ్లికి నేఁగి యేలొకో
వెన్నుఁడు తడ్వయుం దడసె వేమఱు నవ్విభురాక గోరి నా
కన్నులు చెన్నునంబుఁ దమకంబున నాచెనయుంద యుండు నిం
కెన్నఁడు వచ్చునో యని మృగేక్షణ బెగ్గిలుఁ గాముచేతలన్.

అభిసారిక కుదాహరణము—

ఉ. ఈలలితేందుకోచులకు నీడుగఁ బూనితి మల్లెదండలు
న్నీలుగ వెల్లపుట్టమును నిర్మలమౌక్తిక భూషణంబులుం
జాలవె నీరజోదరుని సన్నిధికిం జన నంచె లేల కొం
కీలు పదస్థులైనఁ దరుణీమణి కార్యము దప్పకుండునే.

వ. తత్సఖీజనంబులగుణవిశేషంబు లెట్టి వనిన—

క. సాధోక్తులు పలుకుచు సంచారిక హితవృత్తిఁ బలుకుఁ జతురిక మధుర
శ్రీరోక్తులు పసఁ బలుకును, సారిక మఱి దూతి పల్కు సంధానోక్తుల్.

వ. మఱి ధీరాధీరనాయికల తెఱం గెట్టి దనిన—

క. తలఁకక ధైర్యము మనమునఁ, గలిగినయది ధీరనాయికానామయగున్
దెలియను ధైర్యముచాలని, నలినవిలోచన యధీరనామక యయ్యెన్.

ధీరకుదాహరణము—

క. అలిగినఁ దీర్పక నే మా, ఆలిగి మనం బరయ ముకుళితాక్షుఁడ నైన
న్నలఁతుక తమకము వారియు, నెలయఁగ నిద్రించు భావ మే మఱి చెప్పన్.

అధీర కుదాహరణము—

క. అలిగిన కోమలిఁ దీర్పక, తలఁపరయం గపటనిద్ర దాల్చిన మదిలో
[illegible] వలపించుఁదున [illegible] చనుఁగవం బ్రియునది మెన్.

[illegible]. [illegible] భ[illegible]ంచును, నంతఁ బోక కలఁచు నాగ్రహమునఁ
[illegible] పంకజదళనేత్రి, యవ్విధంబు దగ నుదాహరింతు

[illegible] కుదాహరణము—

ఉ. మానవతీ[illegible] బోటులసమక్షమునం బ్రియు బాహువల్లికల్
[illegible] బట్టి ప్రియ [illegible]గృహంబున [illegible] బాష్పముల్

పైపయిఁ గ్రమ్మఁ దొట్రుపడుపల్కులఁ దప్పులు దెల్పి చెప్పి తి
న్నేపని కైన నోరి నిను నింక సహింపను నొవ్వ వ్రేయుచున్.

వ. మఱి యుత్తమమధ్యమాధమనాయికల తెఱం గెట్టి దనిన—

—॥ ఉత్తమనాయిక ॥—

క. సముచితభాషణములఁ గోపమురీతులఁ దత్ప్రసన్నభావంబుల ను
త్తమమధ్యమాధమాఖ్యము, లమరఁగఁ దెలియునది నాయికాంతర మెల్లన్.

క. తీపెసఁగఁ బ్రియము లాడును, గోపము వెలిదోఁపనీదు గొనకొని దయితుం
డేపాటి ప్రియముఁ జెప్ప మ, హోపప్రశమంబుఁ బొందు నుత్తమసతి దాన్.

ఉత్తమనాయిక వచనము—

ఉ. వేయును నేల నాకు నరవిందవిలోచన నీదరస్మిత
శ్రీయును నీసుభాషితవిశేషము నీవిలసత్కటాక్షముల్
నీయసమానరూపమును నీమహనీయగుణంబు లున్ననో
నాయక యస్మదీయజననంబు ఫలంబులు గావె యిన్నియున్.

ఆనాయిక కోపము—

చ. పలుకులఁ జెయ్వులం గమనభంగులఁ జూపుల నేవికారముం
దలఁకొననీక పూర్వగతి దప్పక యున్నవధూటి నిమ్ములం
బిలిచి నిజాంకపీఠమునఁ బెట్టి ముఖాబ్జముచూడ బాష్పధా
రలు దెలిపె న్మనోగతనిరంతరకోపము పేర్మి శౌరికిన్.

ఆనాయిక ప్రసన్నత—

శా. ఏతప్పు న్మను సేయ నిందువదనా యింతేల కోపంబు న
న్నే తన్మాత్రునిగాఁ దలంచితఁట వే యేముట్టైన న్నీపదా
బ్జాతం బంచు నొకింత నమ్రుఁ డయినం బ్రాణేశ్వరి న్నేత్రసం
జాతాంభఃకుచకుంభసంఘటితభాస్వద్వక్షుఁ జేసె న్వెసన్.

—॥ మధ్యమనాయిక ॥—

క. మునుకొని ప్రియమును నప్రియ
మును బెరయఁగఁ బల్కుఁ దెల్లముగఁ గోపము చూ
పును విభుని మ్రొక్కు గైకొని
యనుఁగై మఱి తేఱు మధ్యమాంగన ప్రీతిన్.

మధ్యమనాయిక వచనము—

ఉ. అక్కట నీకుఁ గూస్తి నని యందఱుఁ బల్కఁగ నంతవట్టు నే
నిక్కము చేయఁబూని యొకనిం గనువిచ్చియుఁ జూడ నిల్లు నా
మక్కువ నీవెఱింగియును మానవు నీవెడత్రోవ లింక నే
[illegible] నోరి నిను [illegible] కడు నొవ్వఁ జేయుదుర్.

ఆనాయిక కోపము—

క. మోవి యదర బొమలు ముడివడ నెఱ్ఱని
కన్నులెసఁగ నొడలు గంపమొదవ
నంగములు చెమర్ప ననుచితోక్తులు వల్కుఁ
జెలువఁ దేర్ప నెల్లు సేయుఁ బ్రియుఁడు.

ఆనాయిక ప్రసన్నత—

క. మ్రొక్కఁగవచ్చినఁ గాళ్లు, జక్కఁగ జాఁచికొని ప్రియునొసలుఁ మీఁగాళ్లుం
ద్రొక్కక కదిపిన మదిలో, మిక్కుట నుగుకోపశిఖి శమించెం బ్రియకున్.

—॥ అధమనాయిక ॥—

క. పతిఁ గడవఁబలుకు నతఁడవ, మతిచేసిన నలుక దక్కు మతి నూరక యా
నతుఁ డైనఁ దెఱ దఱఁడు, హతుఁ డగుటయుఁ గ్రిందుపడు నధమకాంతధరన్.

అధమనాయిక వచనము—

క. పను ప్రియముఁ జెప్పినఁ బై, కోనేరవు కూళవిద్య కుదుస్తై ప్రేవల్
[illegible]నముగఁ [illegible] సచ్చెను; సూనాస్త్రునిచేత ననుచు సుదతి యదల్చెన్.

ఆనాయిక కోపము—

క. పోనని పోముం గనుఁగొన, నే నని కనుఁగొందుఁ గోప మెత్తినఁ దగునిం
కేనతని నొల్లఁ [illegible], పూనియ పైఁబడుదుఁ గూర్మి బుద్గిఁకఁ జెలియా.

ఆనాయిక ప్రసన్నత—

గీ. కాంతుఁ డలుక దీర్పఁ గాళ్లపై వ్రాలిన
పాపిపాపి యనుచుఁ గాంత ప్రొబ్బుఁ
[illegible]
[illegible] వనిత.

చాతుర్వర్ణ్యగృహిణులు.

క. చాతుర్వర్ణ్యోదితగృహి, ణీతిలకంబులకుఁ గలుగు నేరుపులును ద
జ్జాతివిశేషగుణంబులు, నాతతముగఁ దెలియవలయు నవి యెట్లనినన్.

క. గరగరికయు గాంభీర్యము, సరసోక్తులు గలుగుఁ గాని సద్ద్విజసతికిన్
సురతకళానిపుణత్వము, దొరకొన దెప్పుడును సిగ్గు దొడవై యునికిన్.

క. బింకము చెలువును ధృతియుఁ గ,డంకయు మచ్చరము గలిగి డాసినచోమీ
నాంకునిదేవికి నెనయై, కొంకక విభుఁ గవయు రాచకోమలి గరిమన్.

క బుడిబుడిమాటలతఱచు, న్వాడబుద్ధులు మలినమైన వేషముఁ గడుఁ జొ
ప్పడియుండుఁ గాని కోమటి, పడఁతికి నేరుపులు లేవు పతిఁ గవయు నెడన్.

క. కమ్మలుఁ గడియము గాజులు, నమ్మదుఁగులుఁ జుక్కబొట్టు నమరఁగ రతితం
త్రమ్ములఁ బస గలిగి ప్రమో, దమ్ము పతికిఁ జేయు శూద్రతరుణి ధరిత్రిన్.

మన్మథమాహాత్మ్యము.

సీ. శృంగారరాజ్యాభిషిక్తుఁ డుద్యత్కళాచతురుండు మన్మథచక్రవర్తి
యతనిపట్టపుదేవి రతిదేవి పువ్వులరథము వాహనము సారథివసంతుఁ
డాయుధ మిక్షుశరాసన మమ్ములు కమ్మగ్రొవ్విరులు టెక్కెమ్ము మీను
కలకంఠశుకశారికామధువ్రతములు సేనలు దళవాయి సీతకరుఁడు
కృతకపర్వతారామ దీర్ఘికలయందు, విడిసి మలయసమీరుండు వేగుఁజూడ
నాకవిభు నైనఁ గైలాసనాథు నైనఁ, జెలఁగి సాధించు మర్త్యులఁ జెప్పనేల.

క. చూతమశోకంబును జల, జాతము నీలోత్పలము నెసఁగువిరవాదిం
జేతోజాతునిబాణము, లాతఁడు సాధించు వీన నఖిలజగంబుల్.

క. కన్నులశోకమునకు గుఱి, చన్నులు చూతమున కరుణసరసిజమునకుం
జెన్నుగ నురమది దిరిసెము, నున్నతమస్తకము యోని యుత్పలమునకున్.

క. కూడుడిగించునశోకము, వాడించును మల్లెవిరి వివర్ణతచేయుం
జూడఁగఁ జూతము తలఁపులు, జోడించును దమ్మి చంపిమాపుంగలువల్.

క. వినుతవచనరచనంబుల, ఘనతరముగ నిట్లు నాయకప్రకరణమిం
పున వివిధనాయికావ,ర్ణనసహితంబగుచు నూతనస్థితిఁ దనరెన్.

శా. జానొంద న్శకవర్షముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పన
య్యానందాబ్దమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీభౌమయు

త్రానామామృతవేళ నీకృతి యనంతార్యుండు సమ్యగ్రస
శ్రీనిండఁ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చె న్భక్తిపూర్వంబుగన్.

క. తలఁచిన తలఁపు ఫలించును, జెలు లగుదురు శత్రులైన శ్రీ గూడఁగూడుం
గలికాలదురితములు దుష్ప్రలఁ దూలును ధ్రువపురీశు భాసురకరుణన్.

గద్యము—ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామాత్యసంభవ సుక
విజనవిధేయ అనంతనామధేయ ప్రణీతం బైన రసాభరణంబునందు
సాధారణ నాయకచతుష్టయంబుల తెఱంగును జతుర్విధనా
యికా విశేషంబును దత్సఖసఖీభేదంబులును నాయికా
ప్రకరణంబు నన్నది సర్వంబును
జతుర్థాశ్వాసము.

---

r REFERENCE ONLY